

Siromaštvo kao tema hrvatske proze 19. stoljeća

Pavlović, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:891048>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

PETRA PAVLOVIĆ

SIROMAŠTVO KAO TEMA HRVATSKE PROZE 19. STOLJEĆA

Diplomski rad

PULA, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

PETRA PAVLOVIĆ

SIROMAŠTVO KAO TEMA HRVATSKE PROZE 19. STOLJEĆA

Diplomski rad

JMBAG: 0303056713

SMJER: Hrvatski jezik i književnost

Kolegij: Hrvatska književnost romantizma i realizma

Mentorica: doc. dr. Sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, rujan 2020.

<

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Petra Pavlović, kandidatkinja za magistru hrvatskoga jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA **o korištenju autorskog djela**

Ja, Petra Pavlović, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Tema siromaštva hrvatske proze 19. stoljeća koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	6
2. 19. STOLJEĆE: KNJIŽEVNOST ROMANTIZMA I REALIZMA.....	3
2.1. KNJIŽEVNOST ROMANTIZMA	3
2.2. PRIJELAZNO RAZDOBLJE: PREDREALIZAM ILI PROTOREALIZAM.....	9
2.3. KNJIŽEVNOST REALIZMA.....	11
3. ŠENOA: „BUDIMO REALISTIČNI, PROUČIMO NAROD.“	13
4. STANJE U HRVATSKOJ OSAMDESETIH GODINA 19. STOLJEĆA	18
5. PISCI – DRUŠTVENI KRITIČARI I ANALITIČARI	19
6. TEMA SIROMAŠTVA U REALISTIČKOJ PROZI	20
6.1. JANKO JURKOVIĆ: <i>PAVAO ČUTURIĆ</i>	22
6.2. AUGUST ŠENOA: <i>PROSJAK LUKA; PRIJAN LOVRO</i>	26
6.3. EUGEN KUMIČIĆ: <i>SIROTA</i>	37
6.4. VJENCESLAV NOVAK: <i>U GLIB; IZ VELEGRADSKOG PODZEMLJA;</i> <i>NEZASITNOST I BIJEDA</i>	43
7. ZAKLJUČAK.....	53
8. LITERATURA	54
9. SAŽETAK	57
10. SUMMARY	58

1. UVOD

U ovom ćemo se radu baviti temom koja je okupirala hrvatsko društvo u prošlosti, ali i danas. Riječ je o temi *Siromaštvo kao tema hrvatske proze 19. stoljeća*.

Rad ćemo sagledati iz dvije perspektive koje će se međusobno nadopunjavati i prožimati. U prvome ćemo se dijelu rada osvrnuti na književnopovijesna razmišljanja, istraživanja i stavove, dok ćemo u drugome dijelu rada analizirati spomenutu tematiku u odabranim djelima. Kako bismo što bolje shvatili vrijeme, prilike i okolnosti u kojima su hrvatski književnici stvarali, tako ćemo u uvodnom dijelu pokušati približiti 19. stoljeće oslanjajući se i na opća historiografska istraživanja. Pokušat ćemo objasniti razdoblje protorealizma i realizma, kad je u književnim krugovima naglasak bio na socijalnoj tematici, odnosno siromaštvu, klasnim razlikama unutar društva, odnosu bogatih i siromašnih, političkim previranjima, gospodarskoj stagnaciji i propasti seljaka, malog, običnog čovjeka. Jednako tako, objasniti ćemo i razdoblje romantizma koje u hrvatskoj književnosti zbog preporodnih aktivnosti ima mnogo utjecaja na pisce sljedećih naraštaja, a tako i čitavoga 19. stoljeća.

Književnici, čija ćemo djela analizirati, pokušali su probuditi i osvijestiti hrvatsko društvo, ukazati na to propadanje morala, uništavanje seljaka, društvenu nepravdu, a sve dakle vezano uz odnos selo-grad koji je tipična tema hrvatske književnosti 19. stoljeća. Jednako je tako vidljiv i naglasak na nemogućnosti prekoračivanja vlastitoga društvenoga statusa, a koji je predočen likom intelektualca koji ne može napredovati zbog sredine koja ga koči. Upravo je ta pojava vrlo bliska i današnjem društvu koje predvode bogati, dok su siromašni osuđeni na jad i bijedu. Umjesto društvene jednakosti i ravnopravnosti, među ljudima prevladavaju gotovo nepremostive razlike koje polako, ali sigurno nagrízaju ljudsku zajednicu na globalnoj razini. Istinske su ljudske vrijednosti, čini nam se, odavno izgubljene, a društvo je ispunjeno neshvaćenim, osamljenim, degradiranim pojedincima.

Što se tiče koncepcije samoga rada, rad će biti podijeljen na nekoliko poglavlja. Na početku će se objasniti i približiti razdoblje romantizma i realizma. Nadalje, s posebnom ćemo se pozornošću posvetiti spisatelju koji zapravo predstavlja jednoga od najvećih hrvatskih književnih, ali i društvenih uzora. Riječ je, naravno o Augustu Šenoi, književniku koji je otvorio put brojnim svojim sljedbenicima. U svojim je djelima oštro kritizirao društvo, ukazivao na ključne probleme. Iako

pripada razdoblju protorealizma, Šenoa je na realističan način opisivao društvene pojave i propast pojedinaca. Zbog svega je toga postao središnja ličnost u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća.

Nadalje ćemo se baviti prikazom stanja u Hrvatskoj osamdesetih godina 19. stoljeća kada dolazi do brojnih promjena. Ponajprije se ubrzava agrarna kriza, što znači da se raspadaju dotadašnje seljačke zadruge, dolazi do propasti plemstva, stranci preuzimaju vlast, dok hrvatski narod gubi ekonomsku i financijsku stabilnost.

Nakon toga ćemo govoriti o piscima, ujedno društvenim kritičarima i analitičarima. Upravo su pisci bili jedni od rijetkih koji su glasno izražavali svoje nezadovoljstvo i negodovanje po pitanju društvenih odnosa, političkih malverzacija, gubitka svoga jezika, kulture, nacionalnosti, imena, a samim time i identiteta. Potom slijedi poglavlje o tematici siromaštva u realističnoj prozi. U tom ćemo dijelu rada ukazati na ključne točke vala promjena koji je pogodio hrvatsko društvo u vrijeme realizma.

O siromaštvu i općenito o društvenoj, političkoj, socijalnoj situaciji u Hrvatskoj pisali su Janko Jurković, August Šenoa, Eugen Kumičić i Vjenceslav Novak. Janko Jurković u svome djelu *Pavao Čuturić* u središte pozornosti stavlja lik seoskoga učitelja koji ispašta u svojoj okolini unutar koje i propada, dok se gospoda bavi bezvrijednim stvarima. Šenoa se u djelima *Prosjak Luka* i *Prijan Lovro* bavio analizom različitih društvenih slojeva, odnosom sela i grada, propadanjem pojedinaca koje je kolektivno okruženje odbacilo. Eugen Kumičić u svom istarskom romanu *Sirota* prikazuje primorsku sredinu, talijanske pokušaje malverzacije, nadmetanje njihove vlasti, borbu hrvatskih ljudi za preživljavanje i samostalnost. S druge je pak strane Vjenceslav Novak koji u svojim djelima *Iz velegradskog podzemlja*, *U glib*, *Nezasitnost i bijeda* prodire u unutarnji svijet pojedinaca te ih oblikuje na psihološki i moralni način. Snažno ukazuje na društvenu nepravdu i zlo koje u pojedincima proteže svoje korijene

Sve su to pisci koji naglašavaju stvarne probleme u nadi da će probuditi nacionalnu svijest i potaknuti društvo na objedinjavanje i slogu, a u čemu se može vidjeti i odbljesak ideja Francuske revolucije, o čemu piše i Stanko Lasić u svom radu *Roman Šenoina doba*. Rad ćemo zaokružiti zaključkom.

2. 19. STOLJEĆE: KNJIŽEVNOST ROMANTIZMA I REALIZMA

Devetnaesto bi se stoljeće moglo smatrati ključnim stoljećem hrvatske moderne povijesti, stoljećem u kojemu su Hrvati postali europskom književnom nacijom. Jedna za drugom, romantizam i realizam, dvije su stilske formacije koje se protežu cijelim stoljećem, a hrvatsku su književnost dovele do današnje postmoderne književnosti.

2.1. KNJIŽEVNOST ROMANTIZMA

Romantizam je književni, kulturni i umjetnički pokret nastao još potkraj 18. stoljeća, u vrijeme velikih revolucionarnih društvenih promjena, u Njemačkoj i Francuskoj, a potom se raširio Europom.

Romantizam su u Francuskoj obilježile socijalne i političke prilike, ponajprije Francuska revolucija te Napoleonov pad. Upravo je to razdoblje označilo svojevrstni zaokret u književnosti, naglasak je na ljudskoj osjećajnosti i mašti, uvode se novi likovi, piše se o novim temama, no svi su ti elementi u sjeni emocija i osobnog iskustva (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20403>).

U Njemačkoj romantizam počinje između 1770. i 1785. godine pokretom *Sturm und Drang* (*Oluja i nagon*), čiji su se pripadnici zalagali za otvoreno veličanje osjećaja i buntovništvo prema krutim društvenim konvencijama. Spomenuti su se elementi prenijeli i u književna djela u kojima se ističu likovi buntovnika i usamljenika, mističnost i egzotičnost. Buntovni su likovi imali određenu svrhu – pobuniti se protiv tadašnjih ljudskih odnosa. Pored toga, osjećala se univerzalna patnja, takozvani *Weltschmerz* (*svjetska bol*), što je bilo prisutno kod većine romantičara. Među najistaknutijim predstavnicima njemačkoga romantizma ističu se Goethe, Schiller, Herder, Novalis, a kasnije braća Schlegel i Ludwig Tieck (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53304>).

Romantizam u Francuskoj započinje s Rousseauovim djelima *Julija ili Nova Heloiza* te *Ispovijesti*, u kojima se ističu subjektivnost i osjećajnost. Chateaubriand uvodi u književnost motiv svjetskog bola i profinjen lirizam, a Lamartine u svojim *Meditacijama* 1820. odgovara zahtjevima nove publike – služeći se prirodom, izražava svoje (često melankolično) raspoloženje. Victor Hugo svojim romanom

Zvonar crkve Notre-Dame u Parizu, odvodi čitatelja u srednjovjekovni Pariz i suočava ga s gotičkom arhitekturom.

Romantizam u Rusiji počinje prijevodima, a prvi izvorni pjesnik bio je Puškin (iako isprva klasicist) s poemama *Cigani* i *Kavkaski zarobljenik* te s romanom u stihovima *Jevgenij Onjegin* koji ima naglašene lirske osobine. Drugo veliko ime ruske književnosti je Ljermontov koji je svoj romantičarski svjetonazor izrazio romanom *Junak našeg doba*.

Romantizam u europskoj književnosti nosi neka zajednička obilježja koja, više ili manje, možemo pronaći u djelima hrvatske književnosti do sljedeće stilske formacije – realizma. U njegovu je središtu pojam slobode, u nekih zemalja nacionalne, no prije svega umjetničke. „Naglašenim isticanjem emocija, odbacivanjem okamenjenih klasicističkih stega i okvira, romantizam je značio oslobođenje umjetničkog stvaranja od krutih formalističkih okova“ (Jelčić, 2002:13). Uz takve se preinake također pružao otpor racionalizmu, a zauzimalo se za iracionalno u umjetničkome djelu. Željelo se pobjeći od krute stvarnosti, odbaciti razum i prepustiti se mašti. Europski su romantičari njegovali kult individualizma (nasuprot oponašanju normiranih oblika) koji ih odvodi u melankoliju, zasićenost i pesimizam. Likovi su bili neshvaćeni, nesretni, suvišni ljudi koji smisao života pronalaze u prirodi i osjećajima. Dakle, njegovao se kult prirode, a pejzažni su opisi dobili posebno značenje. Upravo se zato idealizirao seoski život, a grad se prezirao, stoga se javlja i estetika ružnoće. Uza sve ove značajke jedna se posebno ističe, a za hrvatsku je književnost zapravo i od najveće važnosti. Naime, cijelim razdobljem romantizma vlada pojačano zanimanje za narodne jezike i narodno blago. Kako tvrdi Jelčić:

Pojačanim zanimanjem za jezik i folklor, pravim kultom narodnog stvaralaštva, romantičari su snažno podržavali, a negdje i poticali (u Češkoj, u Hrvatskoj...) proces narodnog buđenja i osvješćivanja, izgradnje nacionalne svijesti i oblikovanje modernih nacija. A u naroda koji su još imali i problema sa svojom samostalnošću, trpeći tuđe gospodstvo i tuđu vlast, romantizam u književnosti uključio je i težnju za političkom slobodom, pa ju je čak uzdigao i kao vrhovni svoj ideal (Jelčić, 2002:13).

Prema tome, godine 1813. kada Maksimilijan Vrhovac, zagrebački biskup, poziva svećenstvo na sakupljanje narodnoga stvaralaštva, i u Hrvatskoj je izražena potreba za takvim procesom. U poslanici poziva na sakupljanje narodnih riječi, poslovice, tekstova, starih knjiga, ukazujući time na potrebu brige za narodni, tj. hrvatski jezik.

Situacija u Hrvatskoj početkom 19. stoljeća nije dala plodno tlo za razvoj našega jezika. Hrvatski su se krajevi uglavnom nalazili pod austrijskom vlašću. Uz carski apsolutizam, kojim se provodi germanizacija, javljali su se i počeci mađarizacije, izraženi u pokušaju uvođenja mađarskoga jezika u obrazovni sustav.

Višestoljetna ista opasnost, najprije od osmanskih provala, a zatim i od bečkoga samovlašća, zbližila je hrvatsko i ugarsko plemstvo, tada jedine nositelje političkog života svojih naroda i zemalja, pri čemu se hrvatsko plemstvo, oslabljeno višestoljetnim borbama protiv Turaka, stavilo posve pod zaštitu Ugarske, saborskim zaključkom iz 1790. Ali snažni nacionalistički pokret izmijenio je lice i te zemlje, pretvarajući staru, nadnacionalnu Ugarsku u nacionalno superiornu, netolerantnu i agresivnu Mađarsku, koja je sada htjela Hrvatima zamijeniti Austriju pa umjesto germanizacije odlučuje provoditi u Hrvatskoj sustavnu mađarizaciju (Jelčić, 2002:144).

Romantizam se u nas ugradio u pokret *hrvatskoga narodnog preporoda*, a time i u proces konstituiranja moderne hrvatske nacije. U tom razdoblju pod Gajevom krilaticom *Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti*¹ odvija se proces stvaranja zajedničkoga hrvatskog književnog jezika na temelju štokavskoga narječja.

Kako objašnjava Jelčić, svjesni važnosti jezika za određenje nacionalnog bića jednoga naroda, u Hrvatskoj se javljaju istaknuti javni djelatnici koji ukazuju na potrebu brige za narodni jezik. „Bili su to ljudi svestrane naobrazbe, politički izdignuti i književno nadareni, koji su budno pratili politička zbivanja u Europi i čitali književnost na gotovo svim važnijim europskim jezicima“ (Jelčić, 2002:144).

Na političku i književnu scenu dolazi nova generacija obrazovanih mladih ljudi uglavnom građanskoga podrijetla koju predvodi Ljudevit Gaj – ideolog i vođa *ilirskoga*

¹ 6.siječnja svijetlo dana ugledale su Gajeve *Novine horvatzke*, a časopis *Danica* izašao je kao prilog novinama 10. siječnja 1835. s geslom "Narod bez narodnosti je kao tijelo bez kosti".

pokreta. Ilirski je pokret zapravo razdoblje unutar hrvatskoga narodnog preporoda u kojemu dominira ilirska ideja s političkim i kulturnim programom. Naziv *ilirski* tada je opravdan vjerom u krvno srodstvo, u „genetsku povezanost između stanovništva nekadašnje Velike Ilirije i Hrvata, koji bi imali biti njihov biološki nastavak...” (Jelčić, 2002:162). Na toj je osnovi Gaj izgradio koncepciju ilirstva, kao vraćanje iskonu našega etničkoga bića.

Gaj, ujedno i jezikoslovac, zalaže se za reformu slovoписа (grafije) u jeziku i objavljuje *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja*, a pokreće i novine na hrvatskom jeziku. Preporoditelji su znali da je za širenje preporodnoga duha potrebno imati glasilo kojim bi se došlo do što većega broja ljudi. U Zagrebu 1835. pokreće novine pod nazivom *Novine horvatske s književnim dodatkom Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. U *Danici* se objavljuju različiti domoljubni prilozi s ciljem buđenja nacionalne svijesti i promicanja nacionalne ideje.

Uz Gaja na hrvatskoj političkoj i kulturnoj sceni djelovali su znameniti ilirci, svojim programskim preporodnim ili umjetničkim tekstovima: Pavao Štoos, Ivan Derkos, Janko Drašković, Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Stanko Vraz, Dragutin Rakovac, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Matija Mažuranić, Dimitrija Demeter, Petar Preradović i Antun Nemčić.

Nikada do tada književnost u Hrvatskoj nije bila tako važan društveni čimbenik, nikada prije i malo kada poslije hrvatska književna riječ nije ušla tako duboko u sve slojeve društva i sve oblike društvenog života, niti je ikada prije tako moćno utjecala na život pojedinca i oblikovanje individualne i kolektivne svijesti Hrvata (Jelčić, 2002:147).

Vodeći književni rod u književnosti ilirizma bila je lirika. Jedan od prvih stihotvoraca bio je Pavao Štoos i njegova elegija *Kip domovine vu početku leta 1831*. u kojoj služeći se alegorijom, Hrvatsku prikazuje kao nesretnu ženu u crnom, ukazujući na odnos prema domovini i jeziku kao obilježju naroda. U tom razdoblju najviše nastaju književne vrste poput *budnica (Horvatov sloga i zjedinjenje, Horvatska domovina)* koje su namijenjene buđenju nacionalnih osjećaja i jačanju vjere u moć naroda, davorija (*Pjesma Hrvata*) koje imaju obilježja programskih borbenih, ratnih pjesama, povijesnih tragedija (*Juran i Sofija ili Turci kod Siska*),

ilirskih domoljubnih pjesama (*Đulabije*), putopisa (*Pogled u Bosnu, Putositnice*) i poema (*Grobničko polje, Smrt Smail-age Čengića*).

Iako je naša romantična književnost uzimala temelje europskog romantizma, ipak se osjeća zajedništvo koje jača snagu i samopouzdanje, a pritom budi vjeru u buduća vremena. Zbog buđenja nacionalne svijesti, u našoj književnosti toga vremena nema *svjetske boli* niti ironije (usp. Jelčić, 2002:153). Ipak, kako se mijenjalo političko stanje u Hrvatskoj, tako se mijenjao i odnos prema književnosti.

U razdoblju od 1835. do 1843. pod ilirskim je imenom došlo do vrhunca hrvatskoga preporoda: utemeljene su ilirske čitaonice kao središta preporodne djelatnosti, javljaju se začeci domaćega kazališta, a utemeljena je i Matica ilirska. Nakon zabrane ilirskoga imena 1843.² pod optužbom da se iza njega planira građanska revolucija, Gaj pokušava vratiti izgubljeno povjerenje, ali mu to ne uspijeva. *Novine ilirske* preimenovane su u *Narodne novine*, a *Ilirska stranka* u *Narodnu stranku* (usp. Šicel, 1997:50-54).

Godine 1847. Narodna stranka stekla je većinu u Saboru i tom prilikom hrvatski je jezik, a na prijedlog zastupnika Ivana Kukuljevića Sakcinskog, napokon proglašen *diplomatičkim*, tj. uveden je u službenu uporabu umjesto dotadašnjega latinskoga jezika (usp. Šicel, 1997:55-56).

Sljedeće su se godine građanske revolucije odvijale u gotovo svim europskim zemljama. U Zagrebu je 25. ožujka sazvana narodna skupština na kojoj je za bana izabran Josip Jelačić, osvjedočeni ilirac i protivnik mađarona, ali istodobno i odan austrijskome carskom dvoru.

Na toj su skupštini pročitana takozvana *Zahtjevanja naroda*, proglas koji je u trideset točaka tražio ukidanje feudalizma, ravnopravnost svih građana, slobodu izražavanja, narodni jezik u slobodnoj uporabi te nacionalnu vojsku. Proglas je poslan u Beč, a u skladu s njim je Jelačić proglasio ukidanje feudalizma, prekinuo sve pravne i državne veze s Ugarskom i raspisao izbore za Sabor, koji su se temeljili, makar djelomično, na općem pravu glasu svih građana (usp. Stančić, 2005).

Godine 1850. umjesto obećanih povlastica u Hrvatskoj, car uvodi Bachov apsolutizam, otvoreni apsolutistički režim nazvan po ministru unutarnjih poslova – Alexandru Bachu. Nemeč u svojoj knjizi *Povijest hrvatskoga romana od početaka do kraja 19. stoljeća* navodi kako je „slika kulturnog života u Hrvatskoj posebno porazna u razdoblju Bachovog apsolutizma. U nepunih desetak godina uništene su praktički

² Kraj ilirskoga pokreta.

sve važnije stečevine hrvatskoga narodnog preporoda“ (Nemec, 1995:54). Započela je germanizacija javnog života, zabranjena je hrvatska zastava, počeli su progoni hrvatskih intelektualaca, a Gajeve Narodne novine postaju službeni organ bečkog režima. Režimu su podvrgnute sve važnije političke i društvene institucije, pa je tako raspušten Hrvatski sabor, a Banska vlada, kojoj je Jelačić na čelu, podređena je centralnoj vladi u Beču i pretvorena u carsko i kraljevsko namjesništvo. Nestalo je i hrvatskog županijskog uređenja, a cijela je zemlja podijeljena na austrijski način, na pet okružja kojima su na čelu bili ljudi odgovorni direktno Beču. Njemački je jezik postao službenim u uredima i nastavnim jezikom u školama, a zemlju su preplavili strani činovnici, tj. oni koji su znali njemački, uglavnom Nijemci, Česi i Slovenci, a narod ih je podrugljivo nazivao – Bachovi husari.

Književnost apsolutizma mogla bi se promatrati kao organski nastavak i kraj književnosti ilirizma, odnosno kao završetak procesa započetih u preporodnoj epohi i nagovještaj nove književnosti na prijelazu iz romantizma u realizam. Naime, Bachov apsolutizam dovodi do druge faze hrvatskoga romantizma, koja je i dalje nadahnutu preporodnom mišlju. Na djelu je stroga cenzura, a uvođenjem njemačkoga jezika kao nastavnoga jezika u obrazovni sustav otvoreno je ušla germanizacija. Te su se promjene odrazile na književno stvaralaštvo. Smanjena je produkcija književnih djela. Dolazi do promjene u dominaciji književnih vrsta, odnosno do pomaka od lirskih oblika k epskim oblicima. Lirika, koja je bila dominantna u prethodnome razdoblju, ustupa mjesto pripovjednoj prozi, i to noveli, što će utjecati i na skoriju pojavu romana.

Mladi naraštaj hrvatskih preporoditelja tijekom pedesetih i šezdesetih godina sve je manje držao do lirike, a sve više do proze i nestihovane drame, ali je vladao isti duh. Svoje umjetničke postupke i senzibilitet i sada su usklađivali s vlastitom sredinom, ali i s europskim kretanjima da dostignu – kako su isticali – „izobražene narode“ (Brešić, 2015:48).

Razvija se tzv. hajdučko-turska novela, prvi tip hrvatske prozne književnosti. Dakle, dominira novela s nacionalnom tematikom (pseudopovijesnom, hajdučko-turskom), ali obrađena na način trivijalne literature.

Trivijalna i diletanska i po svom karakteru i po izvedbi (uz samo poneku iznimku), hrvatska je novelistika pedesetih i šezdesetih godina nastala kao plod težnje da se hrvatskom čitateljstvu, a u prvom redu čitateljicama, ponudi štivo na narodnom jeziku i da se na taj način održe kulturne stečevine ilirizma (Nemec 1995:55).

Struktura novele je shematizirana; u prvome je planu fabula s dinamičnim zapletima, uz standardan repertoar postupaka trivijalne književnosti: tajne, spletke, otmice, trovanja te crno-bijela karakterizacija likova. Hrvatske su novele prožete patetikom, didakticismom i naivnošću, što je zapravo odgovor na trivijalnu beletrističku produkciju njemačkih pisaca. Naši pisci pritom koriste identične postupke, rekvizite kako bi pridobili i zainteresirali domaću čitateljsku publiku za hrvatsko štivo (usp. Nemec, 1995:57).

Te su novele značajne za hrvatsku književnost jer njima započinje proces formiranja hrvatske čitateljske publike. U njima se postupno stvaraju likovi, teme i pripovjedački postupci koje kasnije možemo prepoznati u hrvatskom realističkom romanu.

2.2. PRIJELAZNO RAZDOBLJE: PREDREALIZAM ILI PROTOREALIZAM

Prijelazno razdoblje u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća koje slijedi iza romantizma, a ujedno se njime i nastavlja, jest predrealizam ili protorealizam. U tom se razdoblju javljaju elementi romantičarskoga i realističkoga stila jer i dalje nije postavljena jasna granica između dvaju različitih slojeva književnosti. Razdoblje takvoga novijeg stila književnosti traje od 1860. do 1881. godine. Godina 1860. uzima se kao početna godina protorealizma kada je ukinut Bachov apsolutizam u Hrvatskoj, a ujedno se javlja i August Šenoa po kojemu se ono još naziva i *Šenoino doba*. Završetak Šenoinog doba, odnosno predrealizma ili protorealizma jest upravo Šenoina smrt koja će se dogoditi 1881. godine.

Oživljavanjem kulturnog života nakon ukidanja Bachovog apsolutizma omogućit će ponovno konstituiranje Hrvatskog sabora 1861. godine. Tada u njegovu radu sudjeluju tri najvažnije stranke: Narodna stranka: nekadašnji ilirci koji se zalažu za konfederaciju unutar Austro-Ugarske, najpoznatiji narodnjak je Ivan Mažuranić; Hrvatska stranka prava: osnivač je Ante Starčević, a zalažu se za potpunu

samostalnost Hrvatske te Unionistička stranka: mađaroni, koji se zalažu za pretvaranje Hrvatske u tzv. Južnu Ugarsku. Osim toga, aktualna je podjela monarhije na Austriju i Ugarsku 1867., Hrvatsko ugarska nagodba 1868. te okupacija Bosne 1878. godine. Dominira pojava Augusta Šenoa, a poetika cijelog razdoblja je na stilskoj razmeđi romantizma i realizma. Prevladavaju povijesne teme ili one vezane uz Bosnu (politička aktualnost).

August Šenoa javlja se dakle 1860. godine prvim novinarskim radovima iz Praga. Pet godina kasnije nameće se kao najznačajniji književnik razdoblja književnoteorijskim člankom *Naša književnost*. U svim Šenoinim djelima, u stihu i prozi, nazočna je prosvjetiteljska koncepcija književnosti koju baštini od iliraca i dijeli s narodnjacima. Pod narodnjačkim geslom *Prosvjetom k slobodi* svjesno je stvarao književna djela kojima je namjeravao najprije pridobiti čitateljsku publiku, da bi joj potom mogao ponuditi zahtjevnije teme. Brojnošću svojih djela, ali i njihovom kvalitetom, izdvojio se od svih ostalih pisaca svoga razdoblja. Cijelokupno njegovo stvaralaštvo obilježeno je, baš kao i cijelo razdoblje, podvojenošću između romantičarskoga i realističkoga stila. On je preteča realizma u hrvatskoj književnosti, kako svojim književnoteorijskim radom, tako i samom književnom praksom.

U protorealizmu se, osim Šenoa, javljaju i književnici Janko Jurković, Mirko Bogović, Ante Starčević, Adolfo Veber Tkalčević, Josip Freudenberg, Vatroslav Jagić, Luka Botić, Josip Eugen Tomić te Franjo Marković.

Šenoa je u literaturu uspješno uveo pojedine književnike kao što su Ante Kovačić, August Harambašić i Ivo Vojnović, dok ostali autori svoje prve radove objavljuju 1881. godine i kasnije (usp. Šicel, 2005:5).

Generacija predvođena Augustom Šenom najavljivala je putove kojima će se kretati pisci osamdesetih i devedesetih godina, a isto tako u tom naraštajnom prijelomu nije bilo znatnijeg međugeneracijskog razmimoilaženja oko shvaćanja i zadaće književnosti (Šicel, 2005:6).

Razdoblje predrealizma značajno je zbog afirmacije proze koja u hrvatskoj književnosti trajno zamjenjuje epske stihovane vrste. U tom se razdoblju roman, po uzoru na književnosti europskoga realizma, potvrđuje kao vodeća književna vrsta. Kronološki razvoj romana u razdoblju predrealizma započinje Miroslavom

Kraljevićem i njegovim *Požeškim đakom* 1863. godine, a već iduće godine nastavio se i romanom *Marija Konavoka* Mate Vodopića i 1864. romanom *Dragojle Jarnević Dva pira*, a završio je upravo Šenoininim romanom *Zlatarovo zlato*. Uz te autore još ih se nekoliko okušalo u pisanju romana, međutim njihova djela nisu imala veću umjetničku vrijednost. Tako je uobičajeno mišljenje da je prvi hrvatski umjetnički uspio roman *Zlatarovo zlato*.

2.3. KNJIŽEVNOST REALIZMA

Takvi su književni ostvaraji označili bitnu promjenu u načinu pisanja kod pisaca, pa je i prijelazno razdoblje u književnosti završilo i otpočelo ono što je najavilo. Godine kada je umro Šenoa, u književnosti se javio naraštaj pisaca rođenih pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća, koji će izgraditi novu književnu koncepciju, a na temelju elemenata naslijeđenih od Šenoe – realizam.

Realizam dolazi od latinske riječi *res, rei* što znači stvar; zbilja, istina, a odnosi se na razdoblje u povijesti književnosti kojemu je cilj što istinitije i što izvornije opisati svijet u kojemu čovjek živi, a radi njegova poboljšanja i napretka. Kod pisaca se javlja pomisao da bi oni zbog svoje popularnosti mogli utjecati na društvo i pojedinca i to tako da najprije objektivno uoče probleme društva, a potom ih iznesu na papir i pokušaju, prema mogućnosti, navesti ljude kako da riješe taj problem. Tako je književnost krenula u opisivanje stvarnosti i to bez obzira na to bila ona lijepa ili ružna. Jedini estetski kriterij realizma je istinitost. Ponovno je aktualna Aristotelova teza da je umjetnost oponašanje (*mimesis*) stvarnosti (usp. Solar, 2005:162).

Realizam se, osim toga, vodi i nekim novim načelima u povijesti književnosti – kritičnost, tipičnost i objektivnost. Načelo kritičnosti kazuje da realizam ima smisla samo ako služi kao kritika društvenih problema, ako upozorava na njih i, po mogućnosti, nudi i rješenja. Takvi problemi kreću se od, primjerice, siromaštva preko institucije braka u građanskome društvu i pravednijih društvenih odnosa, do odnosa prema naciji i povijesnom trenutku. Načelo tipičnosti objašnjava kako pisati tipično – znači da jedan opisani lik ima sve izvorne, odnosno autentične osobine koje imaju i ostali predstavnici njegove skupine. Primjerice, tipični je građanin promišljen, obrazovan, poštuje zakon; tipični je seljak neobrazovan, nepovjerljiv; tipični je učenik nemiran, zanesen; tipični je Francuz hedonist, šaljivac itd. Takvim se postupkom, opisavši jedan lik, zapravo opisuje cijela skupina kojoj taj lik pripada. Posljednje

načelo – objektivnosti, govori da biti objektivan znači vidjeti svijet istinski, onakvim kakav on zaista jest, a ne onakvim kakvim se nama može činiti da jest. Budući da emotivnost stoji na putu istini, tako pisci realizma nastoje u svom opisivanju što više isključiti vlastite osjećaje, izbjeći svoje ja i svoj individualni, subjektivni stav (usp. Tot, *Realizam u europskim književnostima*). S tim u vezi javlja se i pojam *pouzdanog pripovjedača*, koji je svevideći, sveznajući, koji svijet promatra s visine koja mu omogućuje što veću objektivnost, koji piše u trećem licu i koji podjednako dobro vidi i velika zbivanja na otvorenim prostorima, kao i mala zbivanja na najskrivenijim mjestima (usp. Solar, 2005:162-164).

Ukratko, na strani romantizma subjektivnost, nasuprot njemu realistična objektivnost. Emotivnost nasuprot racionalnosti. Unutarnji duševni svijet nasuprot vanjskom materijalnom svijetu. Poezija nasuprot prozi. Individualnost nasuprot univerzalnosti. Jer, zaista, romantizam i realizam toliko su različite, a opet neodvojive stilske formacije koje su obilježile to prijelomno stoljeće. Te su se osobitosti obaju stilova pretakale u sebi svojstvene književne vrste. Prvom polovicom stoljeća vladala je tako u hrvatskoj književnosti lirika koja se postupno pretače u epske oblike drugom njegovom polovicom, a ujedno se javljaju i novi autori, prije svega, vođeni Šenoinim koncepcijama. Pristup književnosti se mijenjao kako su se mijenjale i društvene prilike, ali jedno je ostalo isto – želja za vlastitom, a ne tuđom narodnom književnošću.

3. ŠENOVA: „BUDIMO REALISTIČNI, PROUČIMO NAROD.“

Krešimir Nemeć u svojoj knjizi *Povijest hrvatskoga romana od početaka do kraja 19. stoljeća* cijelo jedno poglavlje naslovljeno *Magnus parens* posvećuje upravo Augustu Šenoi. U njemu opširno piše o važnosti ovoga autora koji predstavlja ključnu stepenicu u razvoju hrvatske književnosti 19. stoljeća. On je, prije svega, anticipator našeg proznog realizma te je formirao čitateljsku publiku. Tvorac je hrvatskog povijesnog romana i kodifikator urbane štokavštine.

Prije Šenoe u hrvatskoj književnosti nije bilo tekstova koji su utemeljeni na životnom iskustvu. Upravo suprotno, naša se novelistika bavila izmišljenim svijetom i zapravo je oblikovala zbilju na način romance. Rijetki su pokušaji u smjeru realizma, a upravo je u tome Šenoa odigrao revolucionarnu ulogu (usp. Nemeć, 1995:94).

Usmjerio je pažnju na građu iz suvremenog života, na konkretne socijalne i etičke probleme, na klasne odnose, na pokretačke ideje svoga vremena i na lokalne detalje. Zahvaljujući Šenoi hrvatski roman postaje idealni umjetnički medij za izražavanje političkih, socijalnih i idejnih tendencija svoga vremena (Nemeć, 1995:94).

Središnju ulogu u književnosti novoga doba imao je August Šenoa – najplodniji, najsvestraniji i najznačajniji autor 19. stoljeća, tvorac nacionalnog romana, domaće čitateljske publike i građanskoga ukusa. Živio je u prijelaznom razdoblju između feudalizma i demokracije, romantike i realizma. Upravo je iz tog razloga u njegovom stvaralaštvu bio prisutan dualizam u smislu romantičarskih i realističkih elemenata. Međutim, Šenoa je napravio veliki pomak i korak prema naprijed, prvi je uočio snažan utjecaj romana na čitatelja (usp. Nemeć, 1995:98, 17).

Šenoa je u hrvatskoj književnosti zapravo kanonizirao roman kao žanr i formirao (doslovce: odgojio) čitateljsku publiku kojoj je roman postao omiljenim štivom. On je anticipator našeg proznog realizma, tvorac hrvatskog povijesnog romana i, iako kajkavac, kodifikator urbane štokavštine (Nemeć, 1995:79).

U ovome poglavlju važnost će se pridodati Augustu Šenoi i njegovom viđenju kakvom književnost treba postati, a koji je podrazumijevao veliki skok iz romantičarske prema realističnoj poetici. Ipak, prije svega, valjalo bi spomenuti autore koji su se prije, a zatim i poslije Šenoe bavili programatskim pisanjem s ciljem iznošenja vrijednosnog suda o književnosti, pa tako i njezinim različitim književnim oblicima. To su Stanko Vraz i njegov *Sud o slogu*, Ljudevit Vukotinović i *Tri stvari knjiženstva: ukus, sloga, kritika* te Dimitrije Demeter i *Misli o ilirskom književnom jeziku*. Mirko Bogović 1852. godine napisao je *Naša književnost u najnovije doba*, Janko Jurković tri godine kasnije *Moja o kazalištu* te Adolf Veber Tkalčević i *Najnoviji pojavi našega pjesništva* 1865. godine.

Upravo te 1865. godine nastao je i Šenoin programatski esej, no i nakon njega javili su se važni autori – Janko Ibler sa svojim tekstom *Literarna pisma* 1881. godine, Eugen Kumičić i njegov tekst *O romanu* 1883. te na kraju Josip Pasarić i *Moderni roman* 1886. godine. Ipak, *Naša književnost* označava prijelomni događaj u smislu sinteze tradicionalnih nastojanja koja zastupa sam Šenoa, ali i njegovi prethodnici. Pred Šenoinim je očima nestajalo naše feudalno društvo, dok je građanstvo jačalo i preuzimalo vodeće mjesto u hrvatskom životu. Upravo zbog tih razloga bilo ga je nužno moralno poduprijeti i pomoći da dostigne razinu prosvijećene i samosvjesne društvene snage (usp. Jelčić, 2004:220).

Odmah na početku spisa Šenoa pogađa u srž problema te govori da nam knjiga, pritom misleći na sve ono što hrvatski pisci pišu, „čami u mlitavilu i mrtvilu“, da gotovo nema više književnosti koju piše Hrvat, a da je od velike cijene za duševnu emancipaciju naroda. Šenoa navodi da naša knjiga nije probila živce naroda i utjecala na njegov socijalni život, već je osim političkih listova bila tek puko preživljavanje samih pisaca.

Šenoa zapravo uočava nekoliko mana tradicionalne hrvatske književnosti u periodu od ilirizma pa do šezdesetih godina. Uz osnovnu konstataciju da u književnosti vlada mrtvilo, on posebno stavlja prigovor da književnici nedovoljno koriste za sižeje svojih djela tematiku iz nacionalne prošlosti i iz suvremenog narodnog života.

Ova nemarnost za našu povijest, za ćud i historički razvitak naroda, nukaju naše noveliste da grade svoje pripovijetke i spletke po tuđoj šablona, da mjesto oštra crtanja lica opisuju sto puta sunce, mjesec,

zvijezde i sve kreposti nebeske frazama hrvatskom uhu groznima, rječju, sva pripovijest nema ništa tipičnoga, te se mogla zbiti prije i u Tatariji i Tunguziji nego u Hrvatskoj. (Šenoa, 1996:11).

Međutim, spis *Naša književnost* nije samo kritika, već je u njemu sadržan i potpun literarni program koji će sam Šenoa i realizirati. „Kao svestrani stvaralac, pjesnik, pripovjedač, romanopisac, pisac komedije, feljtonist i kritičar, Šenoa je nužno morao stvoriti – sam za sebe – određenu poetiku: svoj literarni program“ (Šicel, 1972:79).

Počevši od tematske razine, piscima zamjera što ne znaju birati „zgodno gradivo“, što umjesto novelistike odabiru pisanje ili prijevod epova, protutorsku tematiku i sentimentalne fraze „po njemačkom kalupu“. Šenoa, dakle, zastupa tezu pisanja književnosti u narodnom duhu s narodnim temama. Prema njegovom mišljenju, pisci bi trebali popularnim žanrom privlačiti zanemareni puk, u kojemu stoji prava sila naroda te crpiti tematiku iz svakodnevnice puka. Bude li puk obrazovan i samosvjestan, narod će biti jači i ujedinjeniji. Intelektualnih razlika među različitim društvenim krugovima uvijek će biti, no one se moraju prigrliti da bi sav narod postao jedna duševna cjelina, kojoj nitko ne može osporiti napredak. Dakle, izrazito je kritičan i predlaže rješenja usmjerena k tematskoj, žanrovskoj i recepcijskoj odrednici. Pritom ukazuje na dva tematska kompleksa – na građu iz nacionalne povijesti i iz suvremenog života.

Šenoa opisuje sve društvene slojeve i time iskazuje svoje socijalno i demokratsko opredjeljenje. Njegov se princip estetskog modeliranja zbilje već približuje realizmu, i to i u povijesnim romanima i (još više) u romanima iz suvremenog života (*Prosjak Luka, Branka, Vladimir, Mladi gospodin*). Šenoa nije realist samo zbog težnje za historijskom vjernošću, nego i zbog društvene analitičnosti, oblikovanja niza socijalno motiviranih karaktera i modeliranja klasnih odnosa (Nemec, 1995:88).

Dakle, riječ je o autoru koji se nije libio progovoriti o stvarnome stanju svoga naroda. Svojim je djelima pokušao utjecati i probuditi nacionalnu svijest Hrvata, nastojao je ukazati na važnost narodnoga jezika, kulture, ali prije svega, zajedništva i

sloge. Svega je toga u hrvatskome društvu nedostajalo, a Šenoa je, kao i drugi književnici, pokušavao to promijeniti ili barem potaknuti društvo na promjene. U toj borbi Šenoa nije ponižavao tuđe, upravo suprotno; cijenio je ono što drugi imaju, a na svoje je ime bio ponosan. Taj je ponos pokušao prenijeti na hrvatski narod, sve društvene slojeve.

Šenoa je zapravo, kako komentira Nemeč, svojim konstruktivnim i samoprijekornim duhom nastavljao literarni koncept koji je razvijen u hrvatskom narodnom preporodu, a koji je ukazivao na zahtjev da književnost bude nacionalno funkcionalna. Njegove ključne ideje u stvaralaštvu proizlaze iz snage zajedništva, borbe protiv tuđina, poštivanje tradicionalnih moralnih kodeksa (usp. Nemeč, 1995:81, 91).

Šenoa nije pisao niti djelovao samo za pojedince, već za cijeli hrvatski narod. Pisao je, za seljake, gospodu, političare, bogate, siromašne... Prema svima je imao ravnopravno mišljenje, nikoga nije izdvajao, ali je oštro kritizirao društvenu i moralnu nepravdu, narušene međuljudske odnose, mržnju, pakost. Njegovi su likovi pomno oblikovani, izvana i iznutra, stoga se čitatelj s njima lako može poistovjetiti. S obzirom na to, Šenoa za aktere odabire 'prosječne' junake koji su ujedno predstavnici svih društvenih slojeva. Riječ je o ljudima 'poput nas' koji se odlikuju osobnom moralnom čvrstinom, postojanošću ili hrabrošću. Upravo ti junaci utjelovljuju svojstva građanske publike koja postaje glavni konzument romana (usp. Nemeč, 1995:89).

Kako bi uopće uspješno prikazao likove, ali i društvene prilike, tako se Šenoa okrenuo pisanju romana jer je u njima mogao detaljno prikazati sliku čitavoga društva.

Šenoa je u nas namijenio književnosti, u prvom redu romanu, i društveno-analitičku funkciju. Tako se iznenada otvorilo široko tematsko polje, literarno dotad potpuno neobrađeno, koje će uskoro obilno eksploatirati naši realisti (Kovačić, Kumičić, Gjalski, Kozarac, Draženović, Novak): propast plemstva, jačanje građanstva, pauperizacija seljaštva, ekonomski problemi i odnosi sela i grada, nemoral i društveni kriminal i sl. Šenoa analizira različite tipove društvenog ponašanja svoga vremena, uočava klasne suprotnosti, bilježi aktualna kretanja na političkoj pozornici (Nemeč, 1995:96).

Uključivši sve društvene slojeve i sve događaje koji su okupirali narod njegova vremena, Šenoa je u romanu bio u mogućnosti napraviti rekonstrukciju čovjeka kao pojedinca, ali i kao kolektiva. Svoju je pažnju koncentrirao na građanstvo, a roman je uspješno povezao s građanskim osjećajima, mislima te svjetonazorom. Osim toga, težio je da građanstvo bude nositelj nacionalne samosvjesti i duha. S druge je pak strane oštro kritizirao negativne pojave koje su nastale s dolaskom nove klase. Na prvo je mjesto stavljao jedinstvo, slogu, toleranciju, društvenu harmoniju, a svoja je djela prožimao likovima iz svih društvenih staleža i slojeva. Zbog svega je toga postao uzor drugima koji su svojim radom nastojali pridonijeti društvenim promjenama (usp. Nemeč, 1995:97, 99). „Uostalom, svi su hrvatski realisti“, naglasit će Nemeč, „proizašli iz Šenoine kabanice: svi su od njega učili, svi su razrađivali njegovu tematiku, ugledali se u njegove likove, situacije i zaplete“ (Nemeč, 1995: 99).

Prema svemu sudeći, Šenoa je uistinu zaslužio središnje mjesto u hrvatskoj književnosti, ali i društvu općenito. Imao je konkretnu viziju, moć djelovanja, ukazivao je na probleme, ali i nudio rješenja za iste. Ni u jednom trenutku nije okrenuo leđa svojim ljudima, svom narodu i svom jeziku. Do kraja je ostao vjeran svojim principima, vođen nacionalnim blagom, imajući na umu važnost očuvanja svoje domovine, jezika, kulture, povijesti, tradicije, običaja te pravih ljudskih vrijednosti. Znao je kako narod treba držati na okupu, u zajedništvu jer je to jedini način na koji se može sačuvati i zaštititi identitet.

4. STANJE U HRVATSKOJ OSAMDESETIH GODINA 19. STOLJEĆA

Početak osamdesetih godina u Hrvatskoj dolazi do velikih društvenih promjena. Agrarna je kriza ubrzala proces raslojavanja na selu: raspad seljačkih zadruga, njihovo pretvaranje u individualne posjede, pauperizacija seljaka i slično. Domaći kapital stagnira; plemstvo propada. Hrvatska gubi ekonomsku i financijsku samostalnost. Khuenova politika sprečava razvoj domaće industrije i koči jačanje nacionalno svjesnog građanstva.

Hrvatska je u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća proživljavala izuzetno teške trenutke. U Istri i Dalmaciji preporodni je pokret polako napredovao, središnja se Hrvatska suočavala s krizom koju je nametnuo ban Khuen, ali i stranački sukobi. Svi su ti događaji silno opteretili političko i gospodarsko stanje te položaj hrvatskoga naroda koji je bio primoran napuštati svoje domove i iseljavati se u tuđinu. Osim toga, u društvu je vladala nesnalažljivost naših građanskih političara, polako je nestajao plemićki stalež, činovnici su bili korumpirani. Sve su to bile teme koje su okupirale većinu hrvatskih realista (usp. Šicel, 2005:28).

Dakle, problemi hrvatskoga naroda ostali su i dalje manje-više isti. Narod je propadao pod vlašću i pritiskom stranaca koji su nametali svoje zakone i pravila te time samo ubrzali propast cijele Hrvatske. Građanstvo je bilo daleko od onoga kakvo nam je poznato danas. Među ljudima je vladalo nasilje, mržnja, seljaci su bili osuđeni na apsolutnu propast, mnogo je ljudi emigriralo izvan zemlje u nadi da će negdje u svijetu pronaći mjesto za sebe i moći krenuti u život ispočetka.

5. PISCI – DRUŠTVENI KRITIČARI I ANALITIČARI

Kao što je već u nekoliko navrata spomenuto, hrvatski su književnici oduvijek imali važno mjesto i snažan utjecaj na društvo u cjelini. Oni nisu strahovali od političkih režima stranaca, već su se pod svaku cijenu borili za opstanak. Na svoj su način pokušavali doprijeti do čovjeka, bilo bogatog ili siromašnog, samo da probude kolektivnu nacionalnu svijest. Posebno su se time isticali današnji kanonski pisci poput Eugena Kumičića, Antuna Kovačića, Ksavera Šandora Gjalskoga, Josipa Kozarca, Vjenceslava Novaka i Silvija Strahimira Kranjčevića.

Novi naraštaj pisaca utječe i obilježava realističko razdoblje. Riječ je o književnicima koji su vođeni pravaškom orijentacijom i ideologijom te se kao takvi kritički postavljaju prema društvenoj i političkoj stvarnosti osamdesetih godina (usp. Šicel, 2005:64)

Pisali su na taj način kako bi pokušali stvoriti viziju rješenja za izlaz iz opće političko-društvene, gospodarske i moralne krize, a sve su više ulazili i u psihologiju svojih literarnih junaka (usp. Šicel, 2005:64)

Drugi ključni problem koji se u tom razdoblju nameće i kao literarna tema jest problem plemstva u okviru procesa društvenog razvoja građanskog društva. Naime, plemstvo počinje propadati i gubiti svoj visoki status. Upravo zbog toga plemići moraju tražiti posao, čime se zapravo izjednačavaju s običnom građanskom klasom (usp. Iveljić, 2007:237). Pored spomenutog motiva nailazimo na pitanje odnosa grad – selo. Naime, pokušava se prijeći iz niže u višu društvenu klasu na način da se djeca sa sela školuju u gradu, zbog čega nerijetko dolazi do problematičnoga odnosa građanina prema seljačkom sinu. Piscu, koji su pisali o ovom problemu, vrlo kritički i negativno nastupaju prema građanstvu, dok u seljacima vide izvor zdrave snage (usp. Šicel, 1971:77).

Pisci su znali kako tematiku književnih djela treba usmjeriti u dva pravca, ponajprije u smjeru kritičko-analitičkoga prikazivanja te prosuđivanja suvremenog života, ali i prodiranja u psihologiju literarnih junaka (usp. Šicel, 2005:64).

6. TEMA SIROMAŠTVA U REALISTIČKOJ PROZI

Iz koje god se perspektive promatra, Hrvatska se i prije, a osobito u vrijeme realizma, nalazila u nezavidnom položaju. Svemu je tome, između ostaloga, pridonijela regionalna podijeljenost Hrvatske. Naime, Hrvatska je podijeljena na regije, doslovno je rascjepkana, što je dodatno otežalo njezin politički, gospodarski, ekonomski i društveni razvoj. Zbog toga su se pojavili različiti problemi na koje se u svojim djelima osvrću i književnici pokušavajući utjecati i na promjenu društvene stvarnosti.

Ključni je problem bilo sklapanje Austro-ugarske nagodbe 1867. godine kada dolazi do još veće podjele hrvatskoga teritorija koje je već ionako bilo prilično izolirano, a time i dodatno oslabljeno. Tako je Ugarskom dijelu Monarhije pripala sjeverna Hrvatska i Slavonija, dok su austrijskom dijelu Monarhije pripale Istra i Dalmacija. Austro-ugarskom ministarstvu za vojne poslove pripala je hrvatsko-slavonska Vojna krajina (usp. Perić, 2002:243).

Složenoj društvenoj, političkoj i gospodarskoj situaciji pridonijeli su ponajprije odnosi s Mađarima koji su postajali sve složeniji nakon 1868. godine kada su unionisti sklopili Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Tom su nagodbom Hrvati uspjeli dobiti autonomiju što se tiče unutarnjih poslova, pravosuđa, školstva i vjerskih poslova, ali nisu bili samostalni po pitanju financija. U tom su području Mađari preuzeli prevlast (usp. Goldstein, 2003:190). Umjesto pridržavanja dogovora, Mađari su počeli sve više gušiti Hrvate namećući svoja pravila, odnosno pravila koja idu njima u prilog.

Sve je išlo u smjeru mađarizacije, agresivnoga provođenja nacionalnih interesa, što je pak dovelo do konstantnih sukoba s Mađarima. Godine 1883. sukobi su prerasli u općenarodni pokret protiv mađarske hegemonizacije. Ono što je dodatno pokrenulo novi val sukoba svakako je bilo postavljanje dvojezičnih grbova na zagrebačkoj financijskoj upravi. U tom je trenutku došlo do demonstracija koje su predvodili pravaši. Svi su ti događaji ubrzali pogoršanje gospodarstva i ekonomije, stoga su se pobunili seljaci u Hrvatskom zagorju te Baniji (usp. Šicel, 2005:23).

Tijekom vladavine Kluen-Héderváryja, Hrvatska je počela nestajati. Osim što je gubila na svim gospodarskim i političkim frontama, gubila je i svoj identitet.

Sve se to odrazilo i na društvo. Nemeć ističe samo neke od ključnih problema. Riječ je o agrarnoj krizi koja dovodi do ubrzanog raslojavanja na selu, što znači da su se raspadale seljačke zadruge i pretvarale u individualne posjede (usp. Nemeć,

1995:137-139). Nadalje, ukidaju se feudalni odnosi, a hrvatsko plemstvo propada (usp. Gross, 1980:126).

Seljačke su zadruge predstavljale određenu razinu sigurnosti za nekoliko obitelji koje su spajale svoja imanja i poljoprivredna dobra te na taj način međusobno surađivale. Na čelu je uvijek bio starješina, a posebna je pozornost na patrijarhalnim odnosima između muškaraca i žena. Riječ je o dva suprotna spola. S jedne su strane muškarci koji su predstavljeni kao snažniji spol, stoga im je pripadala uloga glave obitelji, dok su s druge strane žene kao slabiji spol čija je uloga vođenje poslova u kući, domaćinstvu, briga o suprugu i djeci. S obzirom na to da život na selu pretpostavlja i uključuje rad na zemlji i obavljanje drugih poljoprivrednih poslova, ne čudi činjenica da su seljaci umnogome ovisili upravo o poljoprivredi kao glavnom izvoru prihoda. Zbog složene društvene situacije, život na selu nije bio nimalo lagan. Upravo suprotno, seljaci su jedva preživljavali. Rijetki su bili oni koji su svoja domaćinstva uspjeli podignuti na višu razinu, a još rjeđi oni koji su imali mogućnost slanja svoje djece na školovanje u grad, ponajprije sinova, dok su kćeri ostajale kod kuće i bile odgajane za svoju buduću ulogu majke, domaćice i supruge (usp. Dobrovšak, 2017:215-220).

Seljaci su uvelike bili diskriminirani u ekonomskom pogledu, živjeli su na samome dnu društvene ljestvice, uglavnom prepušteni sami sebi. Sve su to promatrali naši pisci koji su u tom razdoblju pronalazili utočište u pisanju o svemu što pogađa njihov narod, a naposljetku i njih same. Tako su pisali o patnji, bolu, nepravdi koja je pogodila običnog, malog čovjeka. Zbilju su pretočili u djela koja su ostavila neizbrisiv trag i pečat u hrvatskoj povijesti, prošlosti, imenu i identitetu.

Moglo bi se reći kako je hrvatski seljak patio od davnina. Između ostalog, trpio je nepravdu, bol, patnju. Izoliran i sveden na marginu društva, seljak je jedva uspijevaao preživjeti i prehraniti svoju obitelj. Sve su to uvidjeli hrvatski književnici koji su u hrvatskome seljaku vidjeli nešto dobro, vidjeli su i osjetili njegovu muku, ali i snagu te volju za životom. Zbog toga su u djelima rado obraćali pozornost upravo na seljaka, običnoga, malog i nedužnog čovjeka.

Spomenuli smo kako se selo počelo raspadati, nestajale su zadruge, a mnogi su se odlučivali na odlazak i napuštanje doma. Stranci su vodili glavnu riječ, pojavljivali su se novi problemi, dolazilo je do brojnih promjena u kojima se seljak nije snalazio i nije im se znao suprotstaviti. Svi su ti problemi prešli na unutarnji svijet seljaka, a to je bio jedan od glavnih motiva zbog kojega su se pisci odlučivali prikazati

seosku sredinu. Između ostaloga, dolazi i do idejnoga zaokreta i seljak se više ne prikazuje isključivo kao buntovnik i sudionik u ustancima jer ne pronalazi drugi način kako bi mogao obraniti svoju slobodu (usp. Barac, 1986:139-142).

Mnogi su hrvatski pisci pisali o temi siromaštva jer je ono dugo vremena okupiralo hrvatski narod, osobito hrvatsko selo. Prikazivali su propadanje ljudske jedinke, bez uljepšavanja jer su na taj način nastojali ukazati na ozbiljnost problema. S obzirom na opseg ovoga rada, odabrano je nekoliko književnika i njihovih djela u kojima je naglasak na tematici sela, seljaka i siromaštva. Riječ je o Janku Jurkoviću, Augustu Šenoi, Eugenu Kumičiću i Vjenceslavu Novaku.

Prije nego prijeđemo na konkretnu analizu spomenutih djela, valja još jednom naglasiti Šenoinu važnost jer se upravo Šenoino doba smatra ključnim za afirmaciju romana, a sam je književnik zaslužan za razvoj spomenute književne vrste (usp. Lasić, 1965:163). Međutim, teško je povući jasnu i konkretnu granicu između romana i pripovijesti, stoga valja vrlo oprezno i potanko sagledati sve sličnosti i razlike između dvije bliske vrste. Ono što je sasvim sigurno, u razdoblju Augusta Šenoe dominira historijski roman jer je upravo takav i duh onoga vremena (usp. Lasić, 1965:164). Na kraju treba konstatirati: romani Šenoina doba pokrenuli su i naznačili čitav niz tema, ideja i likova koji će dobrim dijelom trajati u hrvatskoj prozi ne samo devetnaestog već i dvadesetog stoljeća; ti romani stvaraju bazu buduće izgradnje hrvatskog romana, oni napose pomažu i unose konstitutivne elemente u roman hrvatskog realizma; u kompoziciji, formi naracije i tehnici, roman Šenoina doba stvara prve temelje: bio je to pionirski posao (usp. Lasić, 1965:216).

6.1. JANKO JURKOVIĆ: *PAVAO ČUTURIĆ*

Janko Jurković možda i nije ostavio toliko snažan trag u hrvatskoj književnosti, koliko August Šenoa, no valja istaknuti kako je riječ o vrlo kvalitetnom književniku koji je također pomno pratio i svjedočio zbivanjima unutar društva.

Dubravko Jelčić u svojoj knjizi *Povijest hrvatske književnosti* spominje Jurkovića kao izričito energičnog, deklariranog protivnika diletantizma u književnosti. Riječ je o kritičaru i teoretičaru, pripovjedaču i komediografu. Bavio se tematikom malograđanstva, obrtničke polunaobražene sredine, a najviše se ostvario u području novelistike. Jedna od njegovih najpoznatijih novela, svakako je *Pavao Čuturić (Ulomci iz lomna i kršovita života jednoga starovjerskoga pučkoga učitelja)*. Baš kao

Šenoa, i Jurković se zalaže za realizam, zagovara tradiciju, a teme i motive crpi iz narodne književnosti. Međutim, Jurkoviću je često nedostajalo žive stvaralačke imaginacije kojom bi postigao višu razinu književnoga stvaranja, koju je inače zagovarao u svojim teorijskim člancima (usp. Jelčić, 2004:199-200).

Dakle, prema svemu sudeći, Jurković je u svojim člancima iznosio jasnu viziju društva kakvo je priželjkivao, koju opet nije uspijevao pretočiti u svoja književna djela. Pokušao se baviti dramom i kazalištem, no ni u tom području nije imao previše uspjeha. Ne uspijeva dosegnuti potrebnu razinu teatralnosti, ali ipak, ona se nazire upravo u spomenutoj noveli. Teatar je vidljiv u samoj kompoziciji djela. „Jurković je najprije opisao scenu, zatim stvorio situaciju, pa tek onda prepustio događajima da se razvijaju“ (Jeličić, 1979:198).

Posudimo li jedan periodizacijski termin reći ćemo da je u našem tekstu riječ o autoru iz vremena hrvatskoga protorealizma, dakle iz pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća. Iz samog ćemo termina vidjeti da je to vrijeme pripreme jednog novog vremena koje odbacuje ono prošlo i u kojemu će se odnjegovati velika narativna forma zaštićena imenom Augusta Šenoa, pisca koji je kao rijetko tko prije ili poslije njega znao doći do svog čitatelja i koji je, po mom osobnom sudu, izrekao o Janku Jurkoviću, i to podsjećam za vrijeme Jurkovićevega života, ono najbitnije, na što će se budući čitatelji i priređivači Jurkovićevega djela rado vraćati (Matanović, 1994:88).

Matanović ističe kako je novela *Pavao Čuturić* ujedno i najzrelije umjetničko Jurkovićevo djelo. Podnaslovom je dao naznačiti kako se radi o razlomljenoj strukturi unutar koje autor bira najjače trenutke iz života jednoga učitelja, lika koji je kasnije postao pojam i simbol (usp. Matanović, 1994:94).

Dakle, u središte radnje svoje novele Jurković postavlja seoskoga učitelja, lik poluinteligentnog pojedinca koji se pokušava nositi s izazovima koje pred njega stavlja život. Pavao je zahvaljujući nesretnoj sudbini čitav svoj život živio na rubu između tragedije i komedije. Sebe je smatrao velikim učenjakom i misliocem, ali je zapravo propadao rastrgan negdje između svojih mogućnosti, želja, potreba, ideala i stavova. Svi su ga oduvijek smatrali nevaljalcem koji je u svakoj prilici izvukao *deblji*

kraj. Ipak, postao je učitelj u selu, no ni taj mu poziv nije pomogao prilikom uzdizanja na društvenoj ljestvici.

Međutim, u njegovom se unutarnjem svijetu razvijalo blagostanje. Osjećao je kako ga nitko ne razumije, bio je prepušten samome sebi, utočište je pronalazio u prirodi i pjesništvu. Pavlovo se siromaštvo, kao i siromaštvo njegove okoline, očituje u sljedećem opisu:

Oko četiri ure poslije podne otvoriše se mala, od četiri natruple daske slupana vraca školske bašče i u nju stupi učitelj Pavao Čuturić. Držanje mu je veleozbiljno i regbi svečano. Desnu je ruku zataknuo u oprsje svoga modroga kaputa između dva koštena puceta gdje u sredini i za treće prazno mjesto bijaše; a u lijevoj mu je smotak čiste hartije. Gologlav je da mu ništa ne priječi razvoj misli što mu se bjehu zarodile u onoj njegovoj bistroj glavici; dapače je i kose raščupao; jer mu se činjaše nenasnosno i to runo kojim je narav zaodjela glavu čovjeku pošto mu je već ionako sjelo duha, rojište misli – mozak – zbila u lubanju kano u tvrdi oklop: sužnja koji svim svijetom vlada, u toli tijesnu tamnicu (Jurković, 1994:14).

Autor neprestano Čuturića prikazuje na granici između ironičnog, komičnog i tragičnog. Čitatelj suosjeća s glavnim likom osobito u trenutku kada Pavao od kneza općine traži pomoć za popravak kuće koja je sve opasnija za život. Međutim, knez mu nonšalantno odgovara: „Učitelju moj – odgovori knez – sve je to lijepo i toliko puta se je već mislilo na tvoju kuću. Nu ove godine valja pokriti općinsku krčmu, valja stražu, valja nam, kako smo se zavjetovali, sagraditi pred selom kapelicu svetomu Antunu“ (Jurković, 1994:26-27). U Pavlu je samo raslo ogorčenje i bol dok je slušao kneza koji ga je svojim odgovorom degradirao, uvrijedio, povrijedio, dehumanizirao i spustio ga na najnižu moguću razinu ljudstva. Pavao mu je ipak pokušao objasniti da je njegova kuća ipak važnija, no bezuspješno.

E, tako li je to? – ražesti se učitelj. – Onamo su preče ovce i koze, konji i volovi negoli učitelj i obitelj njegova; a ovamo se gradi krčma i straža, a učiteljevu stanu što bog daje! Sebi pravite zaštitnike da vam brane marvu i polja. Ja ne trebam ni jednoga od njih. Tko će

dakle zaštitavati mene i moju dječicu? Sveti Antun, nije li, kneže? –
Tko mu drago; ele ti si zabilježen posljednji (Jurković, 1994:27).

Apsolutni poraz, siromaštvo i nemoć očituje se u Pavlovim riječima: „I tako, kao što iz svega vidim, učitelj je zbilja samo prognanik na ovom svijetu, a prava njegova domovina tamo je gori“ (Jurković, 1994:27). Pavao se nije mogao pomiriti s činjenicom da se njega kao učitelja stavlja iza stoke i polja. Za njega je biti učitelj pojam uzvišenosti, važnosti, veličine i velikoga značaja, a gospoda iz općine ga ismijavaju i ponižavaju. Živeći u siromašnoj sredini i sam je postajao sve siromašniji te je ubrzo i umro kao „jedan od onih ljudi koji su i umrli, a nikada pravo ne znali zašto su se upravo rodili“ (Jurković, 1994:28).

Čuturić je umro u siromaštvu, ali i u uvjerenju da je bio rođen za nešto više. Nažalost, njegove su želje bile neostvarive i ostale zakopane u bijedi i gladi. Ipak, bez obzira na sve nedaće koje su mu obilježile težak i mukotrpan život, Čuturić se nikada nije predao. Uvijek je pronalazio svjetlo na kraju tunela, nešto što mu je u trenutku obogatilo duh i davalo snage da ide dalje. Bile su to sitnice kojima se silno radovao i bio spreman na svaku žrtvu u životu koji ga nije štedio. Naposljetku valja reći kako je Čuturić još jedan od onih neshvaćenih pojedinaca koje je okolina nemilosrdno odbacila i izolirala.

Čovjek inače dobra srca, koji se je mogao nad svačim rasplakati, nad zaklanim piletom, a kamoli ne nad nesretnim čovjekom. A sam bijaše nesretnik i mučenik ovoga svijeta sred umišljene svoje sreće. On si je sam vraćao od zla dobro, od siromaštva bogatstvo, od nužde krepost, od neukosti znanje, i to bez ikakve čarolije: čaša vinca, jedan dan dobar među deset rđavih pretvaraše mu pakao u raj (Jurković, 1994:28).

Upravo je u ovome najbolje vidljiva ta odbačenost i neshvaćenost, ali i veličina njegova bića. Iako je u svojoj okolini bio duboko nesretan, u sebi je stvorio svijet kojemu je pripadao i u kojemu se osjećao ugodno, dobro i zadovoljno, što mu je bilo dovoljno da nekako preživi grubu stvarnost.

6.2. AUGUST ŠENOVA: *PROSJAK LUKA*; *PRIJAN LOVRO*

Šenoa je učinio mnogo za hrvatski narod, a osobito hrvatsku književnost kojoj je u naslijeđe ostavio neprocjenjivo bogatstvo pisane riječi. Bavio se različitim temama, ali s nadom kako će ukazati na zlo tuđe ruke koja se uplela među hrvatske ljude, njegove ljude. Šenoa se borio za hrvatsko ime i jezik. Znao je što znači imati svoju domovinu i slobodu, a još je bolje znao što slijedi ako se to izgubi. Iz toga je razloga, svu svoju snagu odlučio usmjeriti prema hrvatskom čovjeku i probuditi u njemu strast za životom i borbu za osobnu i kolektivnu samostalnost te slobodu. Znao je Šenoa da ga čeka dug i mukotrpan posao te put, ali nije odustajao, a to je svakako odlika najvećih, što Šenoa i jest.

August Šenoa predstavlja jednog od najvećih i najznačajnijih hrvatskih književnika. Valja napomenuti kako je Šenoa zapravo središnja ličnost svojega doba, a zahvaljujući svojim djelima, čitaju ga i analiziraju i današnje generacije. Osim običnih čitatelja, Šenoa je imao mnogo sljedbenika u književnosti. Posebno je vidljiv njegov snažan utjecaj na realiste. Njegova se veličina i važnost očituje u činjenici da se jedno čitavo književno razdoblje naziva po njemu, poznato kao *Šenoino doba*.

Iako se bavio pisanjem različitih književnih žanrova, njegov najvažniji i najpoznatiji dio stvaralaštva pripada prozi. Ovdje valja napomenuti tekst *Naša književnost* u kojemu je najavio dolazak novoga doba, doba pripovjedaka i romana. Bio je svjestan cijele političke i društvene situacije u Hrvatskoj. Znao je kako unutar hrvatskoga društva ne postoji ono jedinstvo i snaga koja bi mogla povezati podijeljeno hrvatsko biće te je zbog toga odlučio u svojim djelima poduprijeti jedinstvo građanske Hrvatske, ali i Zagreb koji se borio braneći staleška građanska prava koja su inače oduzimali kler i plemstvo. Šenoa je ujedno smatrao da pisac treba biti realističan, o čemu svjedoči već spomenuti njegov usklik *Budimo realistični!*, a pritom ne misli na metodu, već na realizam kao novi val i kritički odnos prema građi i čitateljevoj stvarnosti. Bio je svjestan stvarnoga stanja u društvu, stoga je svojim djelima pokušao utjecati, kako na pojedinca, tako i na kolektiv (usp. Prosperov Novak, 2003:230).

Šenoa je naznačio dva smjera, dva tematska tijeka naše buduće pripovjedne proze: povijesni i socijalni. Za ovaj drugi tematski krug naveo je i konkretnu građu kojom bi se trebalo pozabaviti: prebrzi,

nenaravni razvitak naroda u kratko vrijeme, kobni upliv tuđinstva, zlosretna borba stranaka, zadruge, neznanje i nemar puka, propadanje starih slavni obitelji, nevaljani činovnici, nevaljaniji uzgoj djece. Nešto od ove građe upotrijebio je i sam u djelima s motivima iz suvremenog života. U tom drugom tematskom krugu četiri teksta zbog svoje duljine zaslužuju generičku odrednicu *roman: Mladi gospodin* (1875.), *Vladimir* (1879.), *Prosjak Luka* (1879.) i *Branka* (1881.) (Nemec 1995:94).

Riječ je o autoru koji je prvi naćeo probleme, a koji će dugo vremena okupirati i biti omiljene teme hrvatskoga romana. U prvome se redu radi o prikazu gospodarskih i moralnih odnosa između sela i grada, što je posebno vidljivo u djelu *Prosjak Luka*, odlaska seljaćkih sinova na školovanje u grad te njihov pokušaj uzdizanja na društvenoj ljestvici ili pak propadanje, što se oćituje u djelu *Prijan Lovro*. Nadalje, Šenoa nije zaboravio ni težak položaj, tragedije i zanose naših učiteljica u pokušaju prosvjećivanja sela (*Branka*), kao ni moralno i materijalno propadanje plemstva (*Vladimir*) (usp. Nemec, 1995:97).

Prijana Lovru možemo povezati s djelom *Pavao Ćuturić* jer se njihove tematike međusobno proćimaju. Naime, u oba se djela naglašava teška sudbina i društveni položaj učitelja. Oba junaka završavaju tragićno jer ne pronalaze svoje mjesto u okolini koja ih okružuje. Do samoga kraja ostaju neshvaćeni i to je nešto što ih duševno pogađa te se poput rak-rane širi njihovim unutarnjim svijetom.

Kao što smo spomenuli, Šenoa je započeo s idejom suvišnjoga ćovjeka u drušćtvu, s naglaskom na obićnog ćovjeka, a upravo ćemo to pokušati i prikazati analizom djela *Prijana Lovre*.

U ovom je djelu takoděr naglasak na socijalnoj i psihološkoj motivaciji, a fabula se ukazuje kao središte u kojemu se spajaju karakteri i djelovanje likova.

Ovakvim je pisanjem Šenoa analizirao hrvatsko društvo. Pokušao je svojim realistićnim djelima probuditi nacionalnu, ali i osobnu svijest kod ljudi. Nastojao im je ukazati na stvarne probleme u ćovjeku, ali i oko njega, u okolini u kojoj obitava.

Kod *Prijana Lovre*, novele koja je po brojnim elementima autobiografska, potreba za istinom još je snaćnije istaknuta. Frangeš navodi da *Il Nazionale*, dalmatinski dnevnik hrvatskog usmjerenja, 1866. godine objavljuje kratku obavijest o smrti mladog profesora u Splitu, inaće vrsnoga poznavatelja kulture, ali i šćovatelja

slavenske knjige, koji je počinio samoubojstvo u trenutku pomračenja uma (usp. Frangeš, 1997:28-29).

Upravo se o tome radi i u noveli koju ćemo analizirati u nastavku, a radi se o *Prijanu Lovri*. Ova je novela paradigmatična zbog suvremene teme koju obrađuje, logične motivacije te uzorno oblikovanih karaktera (usp. Frangeš, 1997:276).

Šenoa događaje iz svakodnevnog života radije prikazuje u obliku novele, kao pojedinačne i izdvojene slučajeve, stoga je *Prijan Lovro* i zbog toga paradigmatičan (usp. Frangeš, 1998:36).

Lovro je, naime, središnja ličnost spomenutoga djela, dijete sela koje je trebalo postati netko i nešto tijekom školovanja u gradu. U noveli je prikazan život talentiranoga seoskog djeteta koje odlazi na školovanje u grad, no zbog nemilih događaja Lovro izgubi kontrolu nad sobom i svojim životom te počinu samoubojstvo.

Šenoa je novelu oblikovao kao autobiografsku pripovijest kako bi problematizirao, ne samo problem položaja pojedinca, već i trenutak prijelaza u hrvatskoj književnosti iz romantizma u realizam. Pripovjedač zbivanja iznosi u jednom vremenskom i uzročnom slijedu čime demonstrira vještinu fabuliranja, a svo to pripovijedanje ograničeno je vremenskim trajanjem sastanka i razgovora s udovicom (usp. Frangeš, 1997:278-279).

Šenoa je cijelu priču o Lovri oblikovao poput analepse unutar koje je prisutna još jedna i opisuje Lovrin život prije nego ga čitatelj uopće upozna, a nakon što ga upozna, radnja teče kronološki. Na početku Lovro ulazi u razgovor s udovicom koja čita knjige na francuskom i njemačkom jeziku. Udovica govori da ne čita hrvatske romane jer u njima nema strasti, previše je sve idilično i monotono (usp. Frangeš, 1997:278-279).

Međutim, ovakvo stanje nije prisutno samo u hrvatskoj književnosti, već u srcu hrvatskoga kolektiva i pojedinca. Nadalje, Šenoa prikazuje Lovrin život od trenutka njegova rođenja pa sve do smrti.

Krajnje je ekonomičnim izrazom uspješno prikazao sudbinu pojedinca, položaj hrvatskoga naroda i čovjeka, odnos bogatih i siromašnih, psihologiju seljaka i sitnih građana, bijedu inteligencije, bahatost aristokracije, pokušaje siromašnih da se izbore za ravnopravan položaj u društvu (usp. Frangeš, 1998:36).

Pripovjedač priču o Lovri započinje njegovim fizičkim opisom, najavljuje ga kao Lovru N., profesora jezikoslovlja. Nakon toga iznosi dojam koji je Lovro ostavio na njega:

Po naglasu sudeć bijaše pohrvaćen Slovenac. Da vam ga ukratko opišem. Bio čovjek srednjeg stasa, koščast, širokih plećiju. Glava neobično velika naličila posve kruglji; čelo mu bijaše široko, visoko, reć bi uglasto, lice osuho, blijedo, u srijedi široko, zdola posve šiljasto, nos fin, usne tanke, stisnute, brćići slabi, kosa crna i glatka, duga, pravilno u dvoje razdijeljena, a oći male, tamne, ųmirkave, al i vrlo ųacave. Gledajuć ga smetoh se nešta. Opazio sam na tom čovjeku nekakov nesklad. Posavski šešir bijaše mu nov, siva surka sa srebrenimi dugmeti fina, ovratnik svilen, košulja tanka; vidjelo se da se taj čovjek ukusno odijevati mari, al sva ta finoća bijaše nespretna. Kao da sam vidio školnika il kapelana pred sobom. A i kretanje bilo mu neobićno. Sjedio je ponosito osovljene glave, stisnutih usnica, sve ispod oka motreći čovjeka, nasmjehnuv se kadšto porugljivo, kimnuv kadšto glavom. Jednom rukom drųaše rukavicu, a drugom popravljao si neprestance ovratnjak. U svem je htio biti fin, elegantan, dostojanstven, al po svem si vidio da je taj čovjek doduše mnogo općio s finim svijetom, ali da je kraj svega toga ostao ponešto neuglađen (Šenoa, 2008:166-167).

Prema ovome se daje naslutiti kako u Lovri još uvijek postoji ono selo iz kojega je otišao, no izvana pokušava biti nešto drugo, nešto što nije bez obzira što se nije mogao naviknuti na novu sredinu i novi ųivot. Nakon toga se pripovjedać vraća na poćetak Lovrina ųivota. Lovro je roćen u seljaćkoj obitelji koja je bila malo imućna, njegova se majka nadala kako će joj sin postati svećenik. U selu su svi znali da je Lovro inteligentan i njegovi su ga roditelji odlučili poslati u grad na školovanje. Lovro nitko nije pitao što on ųeli, no vidio je kako su njegovi roditelji ponosni na njega, stoga se pokorio njihovoj ųelji.

Međutim, ubrzo je Lovro shvatio da je grad sasvim drugi svijet u odnosu na onaj koji je njemu poznat i blizak. Shvatio je on kako zvanje svećenika nije njegova ųelja, ali svoju je majku volio više od ićega.

A tko ga je silio na to neųeljeno zvanje, na taj sveti, za njega preteški jaram? Tko me sili? upitao bi se ćesto i sam Lovro. Ta nitko, baš nitko. A zašto da ne raskinem svetih veriga? Silio ga, silio posmijeh

majčin i majčine suze radosnice. Pred tim osmijehom nabranog starog lica, pred tim sjajnim biserom spalo mu sve junaštvo na ništa. Lovro ljubljaše majku van reda, a ta ljubav zaustavila bi mu svaki prigovor u grlu, svaku oporu misao u glavi (Šenoa, 2008:170).

Naposljetku, Lovro ipak odustaje od svećeničkoga poziva, cijelo vrijeme u sebi osjeća bol, nemir, čita filozofsku literaturu i sve ga to udaljava od služenja Bogu. U trenutku izlaska iz sjemeništa, Lovro se ponovno rađa, postaje sretniji, poletniji, no ipak se brine što će mu reći roditelji. Lovro je predstavljen kao pretjerano emocionalan i osjetljiv zbog čega se neuspješno nosi s izazovima i udarcima iz svakodnevnoga života. Doživljava duboko razočaranje kada ne uspijeva upisati studij u Beču te se zbog svoje prekomjerne osjetljivosti razboli. Nigdje ne može pronaći mjesto za sebe, stoga utočište pronalazi u čitanju filozofa i književnika te prirodi. Osim toga, Lovro je i nesretno zaljubljen u Malvinu, a sve to dovodi do tragičnoga kraja. Naime, Lovro si prereže grkljan i na taj način završava svoj jadni život.

Lovru iznutra razdire nemogućnost napretka, svi njegovi pokušaji propadaju, a samim time propada i on sam. Vođen idealima sudara se s grubom stvarnošću te u konačnici shvaća da on ne pripada ovome svijetu. Sve ga to pretjerano muči, nesretan je, bez novca i cilja, roditeljima na teret. Taman kada je pomislio da će se izvući i oženiti Anđeliju, doživljava fatalni slom i oduzima si život u vrtlogu očaja.

Lovro! Lovro! – progovori teškom mukom djevojka. – zlo po nas! Doglasili tajnim pismom mome stricu da si propao čovjek, a mene da uzimlješ da se riješiš propasti. Stric me ne da. Zaklinjala sam ga. Badava. Nisam te već nikad imala vidjeti. Sjutra valja mi parobrodom poč u Zadar. Jao nama jadnima! Kao kamen slušao Lovro te užasne riječi. – Čekaj! – reče mirno i pohiti u drugu sobu. Za jedan čas izleti. – Na, eto me imaš! – viknu mladić divljim glasom i prereže si britvom grkljan (Šenoa, 2008:214).

Na taj je način Lovro označio svoj konačan slom i kraj. Rodio se siromašan, siromašno je živio, a tako je i završio. Propadao je u koracima, najprije kada su ga roditelji odlučili zarediti za svećenika, plaćali su mu školovanje, no novca nije bilo

dovoljno, stoga Lovro nikada nije ni mogao postati netko i nešto. Njegovu su konačnu propast zapečatile žene.

Zbog svega je toga u njemu siromaštvo samo raslo, što je bilo u skladu s njegovim vanjskim položajem u društvu. Dakle, Lovrino je siromaštvo vidljivo iz dvije perspektive, vanjske i unutarnje. Ono što je poznato izvana svakako jest pripadnost nižem društvenom sloju, nedovoljno novca za bilo kakav društveni uspon i uspjeh, no Lovro je bio ambiciozan i želio je uspjeti na temelju svojega znanja. Ipak, bezuspješno. Njegovo se unutarnje siromaštvo uočava na temelju njegove hipersenzibilnosti, samoće, izoliranja, života na margini, psihičkim slomovima... Sve je to obilježilo Lovrin život do konačnoga pada.

U romanu *Prosjak Luka* Šenoa je prikazao odnos selo i grad, socijalno i moralno oblikovao je ključnoga lika Luke koji ujedno predstavlja samu okosnicu i središte romana. Nemeč o tome kazuje: „Roman *Prosjak Luka* već je prava društvena kronika inspirirana golom stvarnošću“ (Nemeč 1995:96), iako, primjećuje Lasić, to je roman koji dakle ujedno ukazuje i na individualne ljudske sudbine, poštuje osnovnu spoznaju svojega vremena – individuum i nacija su subjekti (usp. Lasić, 1965:165).

Na samome početku Šenoa prikazuje propalo i zaostalo selo te seljake. Mjesto radnje je selo Jelenje koje se nalazi u blizini grada. Stanovnici Jelenja ne mare ni za što, nemilice troše teško zarađeni novac. Selo stoji na mjestu, ne razvija se, no to nikome ne smeta.

Jelenje je blizu grada, Jelenjani zalaze često u grad. Ondje im je oblast, ondje sud; no ne nose iz grada dobrote, već sramotu. Na dobro slijepi, na zlo su oštroidi. Pravdaši su, ljudi nemirne, zle krvi, za brazdicu poklala bi se rođena braća. Lijeni su do Boga, svaka druga kuća kupuje hljeb iz grada pa zapije prirod; ne znam ima li u selu pet tkalačkih stanova, već se skup novac trati za kidljivu kramarsku tkaninu. Teče Sava, vrijeme ide, ide i svijest, ali Jelenje stoji ter stoji, kao što je stajalo pred sto ljeta kadno Jelenjani kruto kmetovahu gradu. Samo da ne pogineš, više muke i ne treba. A to je sve zato jer selo nema duše. Niti se vije zvonik crkve nad vrbine, niti se bijeli škola iza grmlja. Ali ima krčmu, ima tri krčme, pa kad usfali vina, i rakija je dobra, mada nije šljivovica (Šenoa, 2008:11).

Ponovno se naglašava problem alkohola. Naime, spomenuti su seljani okarakterizirani kao vrlo lijeni ljudi, a pored toga, u odnosu s gradom, žive potlačeno i jadno, na granici bijede, propasti, siromaštva i apsolutne propasti, što vanjske, što unutarnje. Rješenje vide u alkoholu koji im daje određeno veselje barem na trenutak, ne shvaćajući da ih on još dodatno uništava.

Šenoa je i ovdje pokazao potrebu kako se valja više pozabaviti socijalnom tematikom iz sadašnjega vremena s ciljem prikazivanja ubrzanoga razvoja naroda, strane vlasti, nemarnosti puka, propadanja plemstva, nemoralna, kriminala... Njegova je pažnja usmjerena na prikazivanje konkretnih socijalnih i etičkih problema te klasnih odnosa.

Prije svega, valja još jednom naglasiti da je Šenoa rođen u vrijeme romantizma s kojim je uvijek bio u svojevrsnom sukobu. On je težio ka nečem višem, želio je prikazati stvarnost onakvom kakva jest, bez uljepšavanja, s naglaskom na težak položaj maloga čovjeka. Kako bi uopće mogao doprijeti do čitatelja, tako je morao prilagoditi jezik i stil pisanja. Što se tiče jezika, naglasak je na štokavštini, a po pitanju izraza, Šenoa se okrenuo herojskoj prošlosti koju je prilagodio sadašnjosti te budućnosti i time pokazao u čemu se krije njegova crta modernosti. U nastojanju da pokaže šaroliko društvo oko sebe, slojeve i ambicije istih, morao je pronaći prikladan izraz kojim će moći vjerno naslikati sve te situacije, ali i stvoriti književne vrste s kojima se hrvatska književnost još nije imala priliku upoznati, ponajprije roman, ali i pripovijetku u kojoj je spojio epsko i lirsko, što je bilo nezaobilazno prilikom oslikavanja unutarnjih hrvatskih sukoba (Frangeš, 1997:274, 276).

Upravo je na taj način približio radnju romana *Prosjak Luka*. Luka je kao lik realistički koncipiran i motiviran te psihološki vrlo uvjerljiv. Tijek fabule razotkriva njegov samorazvoj, karakter i motive djelovanja. Luka je tragični pojedinac, žrtva života, neshvaćeni i odbačeni samotnjak. Njegov je život rezultat ljudske nesreće koja je proizašla iz međuljudskih odnosa. Luka je napušten još kao dijete, odrastao je

sam kao društveni otpadnik i odmetnik, nema nikoga, od malih je nogu patio i upoznao svu surovost života.

A on sam, što je on? Zašto je na svijetu? Kako je ugledao svijet? Pao je na svijet kao zrno tuče što padne s neba. Stražar gradski nađe nekog jutra golišavo novorođenče na ulici, dignu ga, ponese ga na varošku kuću. To bijaše on. Pa jer svaki ljudski stvor ime iz koledara nositi mora, okrstiše ga Luka, pa jer se više ljudi na svijetu Lukom zovu te se nije znalo tko mu je otac, tko li mati, gdje li kuća, nadjenuše mu gradska gospoda prezime Nepoznanić. (...) Kamo sreće da je bar kopile! Kopile nema oca al' majku ima koja ga grije rukama, koja mu daje onaj zalogaj crna kruha od srca. Ali ni to! Ni to! Prvu suhu koru koje se je sjetio – a pamtio je sve od svoje pete godine – baciše mu pred noge kao što se psetu baca kost (Šenoa, 2008:21).

Dakle, od početka jasnoga života, Luka je degradiran i promatran kao najveći društveni ološ. Ponižavan je od najranije dobi. „Čuj, Luka – reče – ti nijesi ni za šta na svijetu, ti si izmet. Dosta smo te hranili, sto puta više za tebe potrošili nego si vrijedan. Dalje nećemo. Tornjaj se u svijet. Na ti dva groša na put, pa radi što znaš“ (Šenoa, 2008:23).

Duboko u sebi Luka osjeća problem i gorčinu samoće, želi biti voljen i imati obitelj, no ljudi mu to ne dopuštaju, ne daju mu priliku da se popravi i da pokuša živjeti ljudski. Zbog svega toga možemo reći kako je Luka zapravo etiketirani pojedinac u kolektivu koji ga ne želi razumjeti, a ni prihvatiti. Lukin izgled u potpunosti odgovara njegovom socijalnom, pa i društvenom statusu.

Luka bijaše suh, košturav čovjek, ni velik, ni malen. Obraz mu je zahiren, kukavan, grižljiv, žut, Gospode, kao list na Mali Božić, a po njem posijana rijetka riđa brada kao požeta strn. Gleda ispod oka, kući svoj vrat među ramena, pokazuje zube, prođe kadšto preko lijevog uha ili preko čupave kratke kose. Požutjela bijela čoha sa sto zakrpa počela raspadati se, kožna torbica bijaše masna, klapasti

šešir probušen, a košulja davno nije vidjela sapuna. Bogalj, da mu pokloniš krajcaru (Šenoa, 2008:13).

Lukinim je opisom Šenoa dakle ukazao na siromaštvo, neimaštinu, ravnodušnost prema okolini i životu. Međutim, nije Luka sasvim bezazlen pojedinac siromah. Držao je mnoge Jelenjane u šaci, gotovo su mu svi bili dužni. Prosjakom je postao sasvim slučajno jer nije znao što bi radio, a vidio je kako bi prosjačenje moglo biti veoma unosan posao, što se naposljetku pokazalo točnim.

Siromah! – pomislili bi ljudi i bacili u kapu po krajcaru, po dvije. Tako je Luka postao prosjakom ne znajući ništa pametnijega. Dobivao je više nego mu je trebalo, pa se Luka tomu čudio i sav suvišni sitniš stavio u torbicu, a kad se je više pribralo sitniša, promijeni ga Luka u papir (Šenoa, 2008:25).

Udružio se s prosjakom Matom koji je kasnije umro te Luki ostavio pravo malo bogatstvo. Na taj je način Luka mogao nastaviti prosjačiti, ali sa sigurnošću da uza se uvijek ima Matinu ostavštinu koja mu može pomoći u životu.

Čitajući djelo možemo uvidjeti kako Luka zapravo nije toliko loša osoba, ali spletom nesretnih okolnosti postaje čovjek kojega vodi vanjska bezosjećajnost i neka vrsta animalnosti koja je vidljiva u njegovu karakteru. Ipak, i u njemu postoji ono malo humanosti te želja da konačno krene pravim putem, ali na pogrešan način. Naime, Luka je izrazio želju da postane bolji čovjek, da ima ženu i obitelj, ali do svega je toga namjeravao doći novcem, silom i prijevarom. Zagledao se Luka u prelijepu Maru. Mara je Martinova kći, inače, dobrostojećega i radišnog seljana.

Nakon što je izrazio svoju želju, Luki su se svi počeli smijati, no on je u tome ustrajao.

Zašto ne bih? Je l' mi sila povlačiti se po crnoj zemlji kao zmija, na žegi se pržiti, na mrazu drhturiti, glodati kost koju drugi bacaju? Ja hoću sjediti kod tople peći, hoću vina piti, bijela kruha jesti, ženu ljubiti kao i drugi, ja hoću da budem čovjek, da, čovjekom hoću biti. (...) Neću da budem prosjak. Svući ću ove krpe, baciti torbu i štap. Za koga da prosjačim? Za sebe? Meni ne treba. Koga imam na

svijetu? Da mi po smrti razgrabe novce? Ne, ne, ne. Kupit ću kuću, uzet ću ženu, nosit ću bijelu košulju kao i drugi ljudi, kao poštenu ljudi. Dosta me se je bijeda nadavila (Šenoa, 2008:39).

Prema ovome je vidljivo kako Luka ima pogrešnu percepciju svoje poštenosti u čemu je vrlo kontradiktoran. Naime, on želi postati pošten čovjek, ali na nepošten način. Ženu promatra kao objekt, običnu stvar koja se novcem može kupiti. Marinu je ocu napakostio, praktički je uništio jednoga čovjeka, a onda se usmjerio prema Mari koja ga na kraju odbija. Upravo je Marino odbijanje bio okidač Lukine potpune propasti, i fizičke i psihičke. Nije se mogao pomiriti s činjenicom da ga baš nitko ne želi, povukao se u goru i dugo vremena bio sam sa svojim mislima.

U tom je nesretnom odnosu vidljiv tip odbijene ljubavi (Mara odbija Luku) (usp. Lasić, 1965:166).

Kada se vratio u selo, tada je shvatio da su se Mara i Andro vjenčali i dobili dijete, što je dodatno potaknulo njegovu mržnju i bol, no Luka je prije svega mrzio sebe i svoju zlu sudbinu. Jednom prosjak, uvijek prosjak. Luka je shvatio da je izgubio svaki životni smisao te se bacio u Savu i poginuo. Ipak, u cijelom tom ljudskom moralnom siromaštvu, na kraju je napravio dobro djelo. Prije smrti povjerio se svećeniku:

Velik sam grešnik i teško mi je u duši. Dulje ne mogu nositi toga bremena. Vi mislite da sam prosjak, al nijesam, jer imam puno novaca, više nego ljudi u selu znadu. Od poroda svoga sam kukavica, baš ni za šta na svijetu, ne znam za oca, za mater. To me je boljelo, htio sam biti čovjek ko i drugi ljudi, miran, dobar čovjek. I vjerovao sam tvrdo da me može izbaviti samo jedna Božja duša na ovom svijetu – Mara Lončarićeva iz Jelenja. Ne znam kako je to na me došlo, al tako jest, i moja vjera neće se nikad okrenuti. Da je dobijem, mislio sam na sve zamke i mreže. Htio sam najprije dobiti oca joj Martina u svoje šake, da mi bude dužnik, pa da dobijem kćer. Došli zli ortaci, pak su me zlo naputili. Martinu poginula marva, Martinu izgorjela štala – to znate – a sve radi mene. Nijesam, istinabog, ja to učinio, niti za to unaprijed znao, kunem se za to na

raspetog Boga koji ovdje preda mnom stoji, ali bilo je radi mene, pak pada i na moju dušu (Šenoa, 2008:154).

Kako bi ispravio svu štetu koji je učinio nevinim ljudima, tako je Luka svoju ostavštinu od osamsto forinti ostavio Mari i njezinu ocu. On je naposljetku shvatio da čovjek nije samo zao, a ni u njemu nije zaživjela isključivo zloća, samo ga je uništila nepromišljenost, naivnost i naglost, a na kraju završava i odlazi kao dobročinitelj. Kraj romana odiše lirsko-meditativnim sažetkom cijele Lukine priče (usp. Lasić, 1965:181, 184, 186).

Tiho teče Sava krajem. Uz nju bijeli se vrbine. Voda bije o niske bregove, zajeda se u zemlju, šumi grmljem, struže preko bijelih prudina. (...) Teče Sava, vrijeme ide, ide i svijet... (...) Teče Sava uz vrbine gdje su nekad ciganski šatori stajali i tekući šumi tajno i muklo, tiho teče Sava i šapće još i danas kroz noć pjesmicu o prosjaku Luki koji je htio postati čovjekom (Šenoa, 2008:157).

Osim što je temeljito oblikovao lik Luke, Šenoa je u ovome romanu osudio grad i gradsku gospodu koja se služi prijevarama i potplaćivanjem, dok pijani seljaci ne znaju tko i s kojim ciljem njima manipulira. Ipak, Šenoa u Martinu, Mari i Andri vidi svijetlu budućnost sela, a pritom naglašava i važnost rada čime se vraća životni smisao (usp. Lasić, 1965:176).

Što se tiče kompozicije romana, ona se temelji na paralelnim radnjama. Jedna je radnja, ona koja se odnosi na Lukinu životnu dramu, presječena retrospektivom. U romanu je čest dijalog-propovijed, ali i monolog-odluke te monolog-meditacija. Monolog-odluke prisutan je u dijelu u kojemu Mikica ne želi da Luka bude bolji od njega, stoga se odlučuje na borbu, a monolog-meditacija kada Mikica razmišlja o životu i moralu, što ga dovodi do odluke da treba biti veliki zločinac. Također, izraz romana naglašava elemente patosa i didaktičizma (usp. Lasić, 1965:188, 200, 202).

6.3. EUGEN KUMIČIĆ: *SIROTA*

Jedan od najpopularnijih književnika hrvatskoga realizma svakako je Eugen Kumičić. Bio je vatreni pravaš, ali i jedan od najvećih i najjačih Šenoinih sljedbenika koji je ujedno i nastavio Šenoin literarni model (usp. Nemeč, 1995:183).

Od svih naših realista Kumičić je najviše inklinirao elementima najnižeg romantizma i sasvim se približio fabularnim stereotipima karakterističnim za trivijalnu književnost. Formula je bila iskušana: zabava kroz napetost, ugađanje čitateljskoj publici. (...) S Kumičićevim imenom obično se povezuje i pokušaj uvođenja naturalizma (ružnoslovja) u hrvatsku književnost (Nemeč, 1995:183-184).

Međutim, njegovo je stvaralaštvo bilo daleko od naturalizma, a mnogo bliže romantičnoj ideologiji. Od svojih je uzora preuzeo osnovnu shemu po pitanju stvaranja zapleta, a riječ je o rasporedu akta, pripovjednoj tehnici, sladunjavoj idealizaciji, beskrajnim intrigama, neočekivanim raspletima, različitim stilskim efektima. Tu je shemu koristio u većini svojih romana, samo je mijenjao imena likova i mjesto radnje. Što se tiče likova, na poziciji negativnoga junaka, uvijek se nalazi stranac koji spletkari, donosi nesreću, moralno je izopačen čime narušava idiličnu hrvatsku sredinu (usp. Nemeč, 1995:185-188).

Upravo je takav lik vidljiv u romanu *Sirota* u kojemu se Kumičić bavi temom siromaštva, propasti hrvatskoga naroda, bogatim strancima koji drže vlast. Kao i u drugim Kumičićevim romanima, i u *Siroti* su likovi polarizirani na dobre i zle, bijele i crne, no nisu dovoljno uvjerljivi zbog manjkavosti psihološkoga nijansiranja. U pravilu su Hrvati dobri likovi, dok su stranci redovito zli (usp. Nemeč, 1995:187-188).

U cijelom tom vrtlogu likova, ponajprije u romanu *Sirota*, radnju spaja i drži na okupu jedna ljubavna priča između Julke i Ivana. Osim ljubavne tematike, ovaj roman odlikuje nacionalna, ekonomsko-socijalna, kulturna te politička razina. Te se razine međusobno prožimaju i isprepleću s naglaskom na siromaštvo, kako u materijalnome smislu, tako i u onom duhovnom. Kumičić suprotstavlja Hrvate i Talijane koji žele preuzeti vlast i provesti talijanizaciju na hrvatskim prostorima. Zanimljiv je i kontrast između Hrvata koji žive u domovini te Hrvata izvan granica Hrvatske. Lokalno se

stanovništvo međusobno svađa, pojedinci smišljaju razne podlosti, smicalice, *prodaju* se Talijanima, dok Hrvati u svijetu žive u zajedništvu, u slozi poput braće.

Radnja je smještena u istarskom i primorskom području koje je bilo pod okupacijom Talijana. Dok jedni žive skromno i na pošten način, drugi kuju planove kako bi uništiti hrvatski narod. Julka je inače ribareva kći koja s ocem i bratom redovito odlazi na more loviti ribu koju kasnije prodaju. Riječ je o djevojci koju krasi vanjska i unutarnja ljepota. Bez obzira na siromaštvo i bijedu u kojoj živi, ali i zlo te nedaće koje su je u životu pogodile i potresle, Julka svojom hrabrošću, požrtvovnošću i dobrotom dolazi do sreće. S druge je strane Ivan Ružić, sin Marka Ružića koji se školuje u Beču. Ta je obitelj jedna od bogatijih u mjestu: „Ivanov mi je otac kazivao da će Ivan biti odvjetnik. On ne uči da nađe koru kruha. Stari bi Marko mogao kupiti sav Svitan! (...) Zar je uistinu tako bogat stari Marko Ružić? (...) Imat će po' milijuna u najmanju ruku. Ima pet kuća na Rijeci“ (Kumičić, 1999:23).

Od početka do kraja radnje razvija se ljubavna priča, iako je pomalo zapostavljena i u sjeni političkih previranja. Talijani uporno žele nametnuti svoje ljude na čelna mjesta općine kako bi lakše provodili svoje zakone, pravila, jezik, kulturu... Jedan od glavnih ljudi koji žele napakostiti hrvatskome narodu, svakako je Peregrini. Upravo on kuje razne planove ne bi li uništio Marka Ružića i njegovu kandidaturu za načelnika općine. Želi okrenuti narod protiv njega.

Danas je četvrtak, u ponedjeljak je izbor načelnika. Dosta je još vremena. Samo oprezno i mudro! Posrijedi je jedno pismo koje će smesti sve općinske zastupnike koji su još danas za Ružića. Čekaj, čekaj, vidjet ćemo! Ova prostačina hoće škole u svojem jeziku, a barbarski idiom da vlada u našoj Istri! Tko je znao u Istri za Hrvate, mada su oni šćavi i govorili hrvatski dok nisu narod pobunili popovi i ono nekoliko đaka, seljačkih i mornarskih sinova? (...) Red nam je da osvjedočimo ove kopače da su Istrani, da su Slaveni, ali nikako ne smiju doći do uvjerenja da su Hrvati. Ako dopustimo da ih njihovi popovi osvjedoče da su Hrvati, prije ili kasnije mi propadosmo. (...) Ja vam velim, a o tome su i naši osvjedočeni, velim vam da smo propali ako ovi kopači saznaju da su im Hrvati braća. Ako ih osvjedočimo da su ih popovi prodali Madžarima i Hrvatima, Istra je naša, satrt ćemo ih. Valja da napregnemo sve sile da ih uništimo jer

je njihovo svećenstvo bezobrazno, drzovito, fanatičko i buntovničko. Nešto se već učinilo, ali je to sve premalo. Treba šćavima lagati, mamiti ih dok ne izgube glave. Naši mi obećaše da će nas domala razveseliti, da su već zasnovali smrtni udarac nekim općinama u ovom kraju. Neke šćave, propalice, potkupit ćemo, pa će vikati da su ih popovi prodali, zahtijevat će naš jezik u školama (Kumičić, 1999:138-139).

Iz toga je vidljiv talijanski cilj: žele u potpunosti uništiti hrvatski narod, potkupiti pojedince koji će okrenuti ostale mještane protiv svoje braće. Mnogo je onih koji vole i poštuju tuđe, a svoje gaze, prodaju i srame se svoga nacionalnog imena. Ovim se činom nastoji iskorijeniti hrvatski jezik, nacionalnost, kultura, čime bi do kraja nestao hrvatski identitet. Pojedini su Hrvati bili pohlepni i prodali su se za novac, ne misleći pritom kako uništavaju svoju domovinu, a na kraju krajeva i sebe.

Kumičić je u romanu napomenuo težak život, veliko siromaštvo i preživljavanje ljudi iz dana u dan. Zbog svih tih razloga, brojni su Hrvati morali otići i napustiti svoje domove, ne bi li u tuđini pronašli svoje mjesto, novi dom i tako stvorili svoj novi život. Mnogi su odlazili ne znajući gdje idu i kako će im biti, ali na kraju se isplatila njihova radišnost i snalažljivost, kao i upornost. Nisu svi uspjeli, no većina je mogla kvalitetno živjeti. To je sve nagnalo i Julku da ode u Ameriku za bratom, točnije u Buenos Aires koji je ondje imao trgovinu. U Americi hrvatski narod živi složno, ne opterećuju se tko odakle dolazi, njima nije važno je li netko iz Dalmacije ili Istre, svi su jednaki i ravnopravni, a prije svega, svoji.

U Buenos-Airesu živi mnogo Hrvata. Imaju svoju čitaonicu, izdaju svoje novine, žive kao braća i ponose se svojim hrvatskim imenom koje je veoma poštovano u onom gradu. Julkin dolazak u Buenos-Aires bio je velik događaj. Hrvati iz Istre i Dalmacije još češće stadoše posjećivati Filipov dućan i svi se natjecahu u ljubaznosti prema Julki, svi su se trsili da joj omili nova postojbina (Kumičić, 1999:190). Kod kuće je sasvim drugačija slika stvarnosti. Hrvati su zaslijepljeni talijanskim lažnim obećanjima, a Marko i Ivan im zajedničkim snagama pokušavaju otvoriti oči. Marko Ružić ne zdvaja, nego govori o boljoj budućnosti i miri ljude. Ivan tvrdi da budućnost

ne nosi Svitancima u svojem krilu pečene purane, nego da treba raditi iz svih sila da se što prije skrha vrat nametniku. – Narodu treba pomoći, veli Ivan svom ocu, treba ga izbaviti iz lihvarskih šaka dotepenaca, treba buditi u narodu otadžbeničku svijest i narodni ponos, i to bez prekida, svakom prilikom, neumorno, sve dok se lav ne probudi, dok ne uvidi da mu se je tuđinac ušuljao u kuću, da ga gazi, robi, grdi i prezire (Kumičić, 1999:182).

Ružići su toliko dobri i voljni pomoći svom narodu, svojim sumještanima, da daju svoj novac kako bi platili tuđe dugove i oslobodili jadne i napaćene ljude od zlih lihvara.

Ivan se veoma ljutio na one koji ne poštuju zakone i pravila, koji ne drže do riječi. Očajavao je gledajući kako Hrvati propadaju i dopuštaju da im stranci budu na vlasti. „Ivan se ljutio na neku gospodu i zgražao se nad njihovim postupkom koji kao da su hotimice gazili zakon umjesto da ga poštuju, koji kao da su htjeli bez potrebe pobuniti onaj radini i miroljubivi puk“ (Kumičić, 1999:224). Ružići se nadaju kako će njihovi Svitanci ustrajati u borbi protiv stranaca, spasiti svoje domove i jezik za razliku od onih prodanih duša u Jalši.

Tko su ti predstavnici dnevne naobrazbe... dell' avita coltura? Jedan postolar, jedan trgovčić, dva ribara Čozota, pa petorica kapetana i brodovlasnika. Ovi potonji, svi domaći ljudi, najgori su neprijatelji svojem narodu. Kao što je poturica gori od Turčina, tako šarenjak gori od Krnjela. Ovdje, među čistim hrvatskim narodom ugledali su ti kapetančići božje svjetlo, do desete, do petnaeste godine nisu znali nego svoj jezik, hrvatski jezik kojim treba da i danas govore sa svojim majkama, sa svojom rodbinom, jer da govore talijanski, ne bi ih razumjele ni, majke, ni sestre, ni tetke koje im na njive nose gnoj, đubre u koševima. Što su, tko su ti principalčići? – Sinje kukavice, odmetnici od svoga roda! (...) Eto ih gdje šeću oholo i naduto na trgu u Jalši, gdje se rugaju seljaku kad govori svojim jezikom. Jadnici! Ono nekoliko tisuća forinti pokvarilo im i srce i um. Srame se svoga jezika, srame se svoje rodbine, srame se svoga naroda. Oni hoće da budu nešto više negoli su drugi, pa misle da su izvanredno pametni,

da su svu mudrost pozobali po svijetu kad se rugaju svakomu koji ne zna onako loše talijanski govoriti, kao što oni govore. Oče dragi, ja sam duboko uvjeren da je svaki čovjek koji se srami svoga roda i prostak i bluna, čovjek praznih možđana, neznalica, zaveden i prevaren (Kumičić, 1999:226).

U ovom Ivanovom obraćanju ocu jasno je naznačena snažna crta siromaštva, ponajprije u neznanju, nesnalažljivosti, a naposljetku i novčano. Ističe se koliko je zapravo lako manipulirati ljudima koji nemaju svoj stav, ni svoje mišljenje, koji ne vide pored zdravih očiju, dok im nekolicina onih koji dobro vide što se događa, pokušava ukazati da srljaju u propast, kako nacionalnu, tako i osobnu. Kada se jednom izgubi teško stvoreni identitet, tada ga je nemoguće vratiti. Mnogi to nisu shvaćali.

Nakon što se pak Julka vratila iz Amerike, u tijeku radnje pomalo popuštaju ta politička previranja, a sve vidljivija postaje ljubavna priča između Julke i Ivana. Kada su jedno drugome priznali ljubav, tada je Ivan odlučio sve reći ocu i zamoliti ga za dopuštenje da oženi Julku. Vjerovao je kako će mu otac rado odobriti i ispuniti želju, no Marko je sinu izričito zabranio to vjenčanje te ga poslao natrag u Beč da privede svoje školovanje kraju. Ivan je nevoljko poslušao oca i otišao, a Julka je ostala u njihovoj kući, sama i nesretna, ali i u strahu od Marka i njegovih pogleda.

Marka razdiru uspomene iz prošlosti, ne može više živjeti u miru te svećeniku priznaje sve što ga muči. U tom se razgovoru saznaje kako je Julka zapravo Markova kći koju je on dobio s jednom djevojkom Idom iz Rijeke. „Dvije godine nakon njezine smrti upoznah se na Rijeci s djevojkom. Bila je sirota. Onda nam je još otac bio na životu. Ti se sjećaš kako mu nije bilo drago kad je saznao da se kanim vjenčati s onom sirotom“ (Kumičić, 1999:271). Iz ovoga se može iščitati razlika i razdvojenost između bogatih i siromašnih. Rijetki su bili slučajevi kada se vjenčalo dvoje iz različitih društvenih slojeva. Za mnoge je bogataše bila sramota imati ikakve veze s nižima od sebe po pitanju društvene ljestvice.

Na taj je način i Marko morao prekinuti s Idom jer se njegov otac strogo protivio njihovoj vezi, a još više planiranom braku. Djevojčicu koju su dobili dali su ribaru Petru koji ju je odgajao kao svoju, a Marko im je novčano uvijek pomagao. Nikada nitko nije saznao istinu, a sada mu prošlost kuca na vrata kroz koja mu dolazi veliki nemir. Nije očekivao da će se Julka i Ivan zavoljeti i htjeti biti zajedno.

Na kraju se Ivan vraća iz Beča, a otac ga odmah šalje svećeniku koji će mu ispričati cijelu priču. Tako je Ivan saznao da mu je Julka sestra, no u tom se trenutku pojavila Mara koja je zapravo sve te godine tajila pravu istinu. Uspostavilo se da Julka nije Ivanova sestra. Njegova je sestra umrla nedugo nakon poroda. Julka i Ivan se vjenčaju, a time se u Svitno polako vraća mir i veselje koje je davno nestalo. Marko Ružić postaje načelnik svitanske općine. Svi su zadovoljni i sretni.

Narod se razigrao, pa pjeva, nazdravlja, veseli se kao nikada. Mlađi plešu, oči sijevaju, lica se rumene. Ima na stotine ljudi u hladu pod lipama. Nikad takva pira u Svitnu. Ej, može gospodin Marko! Općinari ga ljube i slušaju kao svog oca; ta otkad je on načelnikom, sve okrenulo nabolje. U Svitnu je zavládala sloga i mir. Nestalo je smutljivaca, ako im se i nije baš trag zameo (Kumičić, 1999:300).

Naposljedku pobjeđuje istina, pravda, moral, rad, ljubav. Trebalo je mnogo vremena proći kako bi hrvatski narod shvatio da se mora samostalno izboriti za sebe jer nitko drugi to neće učiniti za njega. Kumičićev je roman ujedno i odraz današnje stvarnosti i društvene slike, kao i društvenih odnosa. Osjeća se golemi jaz između siromašnih i bogatih, prevelike su razlike. Dok jedni jedva preživljavaju, drugi uživaju u prekomjernim blagodatima i luksuzu. Mnogo je toga prodano i predano u ruke stranaca, ne samo Talijanima – danas su umiješani i mnogi drugi narodi. Hrvatski čovjek i dalje radi više za druge, nego za sebe. Politika čvrsto drži uzde nad pokornim narodom, a bilo kakav ustanak ili proturječje, guši se u praznim i nikad ispunjenim obećanjima.

U svemu što je pisao, Kumičić je bio potpuni pravaš, a naturalist samo onoliko, koliko je to podupiralo njegovu kritičnost prema onim pojavama u hrvatskom društvu, koje su ga razarale, i onim slojevima hrvatskog društva, koji su ogrezli u tuđinstvu. Razotkriti sve što je u Hrvatskoj trulo, odstraniti sve što je bolesno, opako i štetno, ali istaći i to da, srećom, u redovima građanstva kao i plemstva, ima i onih koji nisu upali u vrtloge zla nego im se odupiru snagom svoje moralno nenagrižene savjesti i domoljubne svijesti (Jelčić, 2004:243).

6.4. VJENCESLAV NOVAK: *U GLIB; IZ VELEGRADSKOG PODZEMLJA; NEZASITNOST I BIJEDA*

Vjenceslav Novak smatra se najplodnijim hrvatskim piscem realizma, poznat i pod nazivom *hrvatski Balzac*. Novak je rođen u Senju, stoga je i u svojim djelima dosta okrenut svome zavičaju. Šenoa mu je jedan od ključnih uzora u književnom stvaralaštvu, a sam je duboko studirao teme i probleme koje su okupirale tadašnje društvo.

Tematski je vezan uz Senj i Podgorje, ali je boraveći u Pragu i Zagrebu stjecao i druge doživljaje, pa je pisao i o njima. Ali gdje god se događali, njegovi romani i pripovijesti zahvaćaju žive teme tadašnjega hrvatskog društva. Prikazivao je malograđanstvo, seosku i gradsku sirotinju, intelektualni proletarijat, sitne činovnike, tužan položaj talentiranih umjetnika okruženih nerazumijevanjem, siromašne i bolesne đake-beskućnike, a bit će da je prvi unio u hrvatsku književnost bijedu industrijskog radništva i sivi život u gradskim predgrađima. (...) Bio je vrstan psiholog, naročito u promatranju ljudi koji žive u bijedi, materijalnoj i moralnoj, odbačeni i slomljeni u patnji bez nade (*U glib*, 1901.; *Iz velegradskog podzemlja*, 1905.) (Jelčić, 2004:253-254).

Dakle, Novak je u svojim djelima prikazao stvarnost bez imalo uljepšavanja i dotjerivanja. Prikazao je običnog, malog čovjeka u krugu surove realnosti. Pisao je s naglaskom na društvenu nepravdu i odnos bogatih koji manipuliraju i ponižavaju siromašne. Dok sirotinja gladi, bogati se društveni sloj razbacuje novcem, čime se pojačavaju životne tragedije ljudi koji se nisu snašli u promjenama koje su ih snašle. Na taj način pratimo socijalnu, moralnu i psihološku tematiku kojom Novak oblikuje svoje likove s dna društvene ljestvice.

Kako je propadala Hrvatska, tako je propadao i hrvatski seljak, a Novak je to vjerno bilježio. Zbog loših ekonomskih prilika, mnogo je onih koji su izlaz pronašli u alkoholu misleći da će na taj način riješiti sve svoje probleme. Međutim, u trenutku otriježnjenja shvaćaju kako su svi problemi i dalje prisutni te se samo gomilaju, a to je nešto što malog i nesnalažljivog, siromašnog čovjeka u potpunosti razdire i uništava.

Upravo je to prisutno u Novakovoj pripovijetci *U glib...* Riječ je o još jednoj socijalnoj pripovijetci u kojoj Šenoa suprotstavlja svijet siromašnih i dobrostojećih. U središtu je pozornosti tužna životna priča siromašnog, ali inteligentnog studenta Jakova Kosovića. S druge se strane nalazi Artur Kranjčić s kojim zapravo pripovijetka i započinje. Naime, Artur je sin jedinac načelnika koji je otišao u Zagreb kako bi upisao juridički fakultet. Inače je vrlo lijepo odgojen i pristojan mladić, budući akademski građanin.

Jedino dijete u imućna oca koji je, pored privatne imovine, imao i lijep dohodak i od ugledne časti načelnika što ju je u svom rodnom gradu obnašao, lijepih društvenih sposobnosti, krasno odgojen, zanesen za idejama velikih duhova, tjelesno zdrav i krepak, zoran crnokos dječak s pametnim pogledom krupnih očiju kojima je gledao djevojačkim neiskustvom u svijet – takav je, eto, kao ptica na krilima doletio u Zagreb (Novak, 2005:49).

Arturova je obitelj imala dovoljno novca da školuje sina jedinca u velikome gradu, no njegov je otac htio više te je u tom naumu i uspio. Sinu je uspješno dogovorio stipendiju. Arturu ta stipendija nije potrebna, ali mu je omogućila luksuzan život u gradu. Zaista, Artur je uživao u blagodatima gradskoga života, no onda je počeo osjećati nemir, melankoliju, nedostajali su mu roditelji i njegov rodni kraj. Silno je htio sresti nekog poznatog da može s njime porazgovarati i da ponovno osjeti toplinu u sebi.

Upravo se to i dogodilo kada je Artur sreo starog prijatelja i znanca iz gimnazijskih dana, Jakova Kosovića. Međutim, Artur Jakova nije vidio već tjedan dana te se uputio u njegov stan.

Jakovljeva je priča u potpunosti drugačija. On je, za razliku od Artura, sin siromašnoga seljaka iz Like, jedno od šestero djece. Jakov je vrlo inteligentan mladić, osobito ga zanima matematika, no zbog siromaštva i gladi nema lijepu perspektivu budućnosti. Ipak, sve nade polaže u svoju inteligenciju i silno želi studirati. Nažalost, saznaje da već ima mnogo matematičara, stoga se mora odlučiti za neku drugu studijsku granu, a odluka je pala na povijest i filologiju jer se za to dobivala novčana potpora.

U isti čas bio je raspisan natječaj za potporu na koju su imali pravo sinovi iz bivše Granice koji će slušati bilo koju granu nauke u sveučilištu. I za tu je potporu poslao molbu i čekao rješenje s većom nadom: doznao je da je najsiromašniji između molitelja – bio je poradi toga već gotovo siguran da ga ta potpora ne može minuti (Novak, 2005:52).

Nažalost, Jakov nije dobio potporu, što ga je silno zaboljelo, osobito kada je saznao tko je potporu dobio. Tako se Jakovu još jednom dogodila društvena nepravda. Njegov je otac tako nešto i očekivao: „Tako je uvijek bilo...gospoda su jača... – rekao je on tonom mirne resignacije, odgajan još tamo od vojničkoga doba po načelima da je pravo na strani jačega“ (Novak, 2005:53).

Jakov se s tom činjenicom nikako nije mogao, a niti želio pomiriti jer je potpora namijenjena siromašnima, dakle njemu, a ne bogatom jedincu. Sada je na vlastitoj koži osjetio nepravdu, ogorčenost, pohlepu bogatih koji čitavo vrijeme udaraju po siromasima, a Jakovljeva je obitelj uistinu jedva preživljavala zbog lošeg socijalnog položaja i katastrofalnog materijalnog stanja, što se vidi iz sljedećeg opisa:

Znao je da ima talenta, ćutio je u sebi jaku volju za naukom, i zato je posegnuo – kad je umolio potporu – za svojim pravom, jer su svi njegovi – počevši od oca, majke i braće koji su s njim pod jednim krovom živjeli, pa redom stričevi i ujaci, kumovi i prijatelji, ta sve selo – sve je to crna lička sirotinja, gladna kruha, sirotinja koja je gotovo zavidno iz svoga siromaštva gledala na njemu gospodsku, tobože, odjeću što ju je na nj skrpalo milosrđe dobrih ljudi... (Novak, 2005:53-54).

Novak je u ovoj pripovijetci obradio tematiku koju možemo poistovjetiti s današnjim prilikama, vremenom i društvom. Bez obzira na golemi vremenski raspon, i danas svjedočimo brojnim društvenim nepravdama ovoga tipa. Mnogo je onih koji su talentirani i inteligentni, ali zbog lošeg financijskog stanja nisu u mogućnosti studirati, dok djeca bogatih imaju sva prava i otvaraju im se sva vrata, točnije njihov je novac taj koji im omogućava da gaze po sirotinji.

Jakov je tako otišao u Zagreb s usporednom slikom u glavi. S jedne je strane vidio svoga jadnog, napaćenog i izmučenog oca, a s druge Arturova bogatog, finog i uglađenog oca. Sve ga je jače boljela nepravda, njega koji je čestito odgajan, stoga je i smatrao kako u životu ipak vladaju druga pravila, ponajprije humanost i pravda, no sve je to bilo daleko od istine. Odnos siromašnih i bogatih ogleda se u kontrastu dvojice očeva:

Činilo se Jakovu da gleda svoga više od skrbi i nevolje nego od starosti pognutoga oca u šupljim opancima, u platnenim gaćama, u otrcanoj platnenoj maji skrpanoj suknenim krpama, pod iznošenom vojničkom kabanicom i pustenim škriljakom što ga je kupio još negdje pred osam godina kad se posljednje dijete krstilo – gleda ga takova, a pored njega stoji Arturov otac, ugojen gospodin, načelnik grada, u odijelu francuskog kroja, s teškim zlatnim lancem na prsluku i s punim prstima prstenja... (Novak, 2005:54).

Prilikom dolaska u Zagreb, Jakov je tražio jeftin smještaj. Uselio se u sobu s Jerkom Pavličevićem, pravnikom četvrte godine. Ta je soba bila odraz Jakovljeva financijskoga stanja, ali i stanja njegove duše, soba koja je predstavljala idealan recept za bolest, već ionako, slabašnoga mladića:

Ušli su kroz tijesnu kuhinju u neveliku, tamnu i neveselu sobu u kojoj je bio pomiješan zapah vlage s vonjem izgorjela duhana i čađe iz kuhinje. Iz sobe je gledao jedan prozor u dvorište, a kraći zid do njega bio je pokrit tamnim ljagama od vlage koje su bile nalik ogromnim bubrezima. Nad ljagama visile su o zidu sitne kapljice kao suze (Novak, 2005:57-58).

Jakov nije imao izbora, stoga je morao prihvatiti ovakav smještaj, no bio je svjestan kako mu se polako zatvaraju sva vrata, jedva je susprezao suze. Jerko ga je nastojao oraspoločiti, no i sam je bio svjestan teškog položaja ljudi sa sela, odnosno onih ljudi koji nemaju financijskih sredstava. U razgovoru s Jakovom, dotaknuo se i teške sudbine hrvatskoga naroda. Mnogo je onih koji odlaze u tuđinu u potrazi za kruhom, dok ono što je još preostalo od industrije pripada strancima koji provode

svoja pravila. Jerka je također boljela nepravda koja se dogodila Jakovu, gledao je svoga prijatelja kako gladuje i propada ne bi li mogao studirati.

Pogledaj svoje lice; oči su ti mutne, blijed si, drhturiš od zime, a pod očima ovaki crni kolobari... – pokazao je na svom kažiprstu... – Tvoj se organizam još razvija, a u tebe nema masne zalihe nego si eto kost i koža ko što sam i sam. Kad to traje dvije, tri i četiri godine, tvoj organizam oslabi i najpripravnije dočekuje svaku bolest... Pa kad si nakon muke i kubure nešto postigao i poveselio se životu, stanu prosvjedovati pluća, crijeva, želudac: Kasno je, gospodar, odviše si nas zanemarivao... (Novak, 2005:65).

U tom Jerkovu monologu polako su nestajali svi Jakovljevi ideali, sve nade, ciljevi i radosti. Vrhunac svega dogodio se kada im se na vratima pojavio Artur. Jerko je nastavio istim tonom, energično napadao Artura koji nije znao o čemu je riječ sve dok mu Jerko nije otvoreno rekao što je sve na stvari. „Ovaj vaš drug gladuje...a gladuje zato jer je vaš otac oteo kruh što ga je narod, zemlja, dobrotvor neki – sad bilo tko – namijenio bio za školovanje sirotinji, dakle njemu. To je, gospodine, grijeh koji vapije k nebu za osvetom...“ (Novak, 2005:72).

Jerko je nemilosrdno nastavio s mišljenjem kako on vidi odnos između bogatih i siromašnih: „Sit čovjek prenatrpava punu torbu noseći je ispred gladne rđe, a ona skapava od gladi... Sit gleda rđu koja skapava, ide s punom torbom dalje i misli u sebi: Umrijet će rđa naravnom smrću, jer nije imala što da jede...“ (Novak, 2005:74). Jakov je pokušao zaustaviti Jerkov nalet, no bezuspješno. Artur je shvatio i povezao sve što je čuo te mu je bilo vrlo neugodno. Otišao je u svoj stan i odlučio napisati ocu pismo u kojem se odriče novčane potpore koja mu predstavlja golemi teret, a i protivno je njegovu moralu i njegovoj savjesti. Nadao se kako će ga otac razumjeti, no oca je sinov stav silno uznemirio. Naravno, odmah je odbio njegov zahtjev te mu ukazao kako postoje mnoge druge obitelji, još bogatije i poznatije od njihove, a uživaju u tuđim stipendijama. Naglašava mu kako mora biti oprezan jer su ljudi zavidni, a život će mu tek pokazati što je prava škola.

Tako je Artur krenuo u taj život i polako zaboravio na Jerkove riječi:

Tim novcem, sa tih par stotina otrovat će vam vlastiti otac dušu, zastrijet će tminom, uglubit će je u blato... Okoristi se – poučava vas on tom stipendijom – gdje možeš! Ne obaziri se ni na koga! Gledaj da bude tebi dobro, a drugi neka žive kako znadu! ...On vas tako riva u društvo nesretnjaka koji se očajno grizu za komadić zlata, nad kojima se vije crn oblak, a na njem sijeva munjom zapisan napis: *Lasciate ogni speranza!*³ ... A nad oblakom, prijatelju, sija sunce na slobodne idealne duše – tamo bi morao biti vaš svijet! (Novak, 2005:75-76).

Zaboravio je Artur i na nepravdu koju su njegov otac i on učinili Jakovu. Nije više mario, odletio je na krilima očevih riječi u život s drugačijim pogledom i nazorom, a Jakov je i dalje ostao neiskvareno, naivno mlado ljudsko biće koje u svakome pronalazi nešto dobro, a pored toga za svakoga pronalazi i ispriku za određene postupke, premda duboko u sebi zna i osjeća neizbrisivi trag nepravde koja polako, ali sigurno postaje ključna rak-rana čitavoga društva.

Obojica se moraju uhvatiti ukoštac sa stvarnošću koja nemilosrdno uništava njihove plemenite ideale. I Jakov i Artur su upućeni na postupke primjerene svijetu kojemu pripadaju, moraju se izboriti za sebe jer pojedinačna pobuna ne donosi nikakvo rješenje.

Propadanje sirotinje prisutno je i u drugom djelu *Iz velegradskog podzemlja*. U središtu je pozornosti lik Mike. Naime, Mika prihvaća svoju krivnju, ali je preslab da bi išta mijenjao. Jednostavno ne vidi nikakvu perspektivu, dotiče svoje osobno dno, gubi ono ljudsko u sebi. Na taj način Novak započinje spomenutu pripovijetku u kojoj tmurno i hladno vrijeme korespondira s unutarnjim stanjem i osjećajima Mike.

Usprkos snijegu i studenoj vlazi sjedi neki čovjek nepomično na klupi na Iličkom trgu. Crte na mršavom licu ne dadu se jasno razabrati u mraku. Po grubom, na sve strane iskrpanom odijelu vidi se da čovjek pripada radničkom staležu. Na kapi, po ramenima i u naborima odijela naslagao mu se snijeg, ali on ne mari (Novak, 2005:25).

Mika nema stalan posao, već povremeni, ovisno o potrebama i svojoj snalažljivosti. Upravo je zbog te činjenice važno sačuvati novac koji dobije za

³ *Napustite svaku nadu!* (Novak, 2005:76).

odrađeni posao, no Mika smatra da se ima pravo opustiti uz pokoju čašicu. Međutim, često ta čašica prijeđe u bocu, a rezultat svega je bačen novac, gladna obitelj i Mikin osjećaj krivnje i grižnje savjesti. Tješio se Mika kako će sve biti u redu, naći će on novi posao pa je nastavio u alkoholiziranome tonu. Ispijajući vino osjećao se bezbrižnim i zadovoljnim, ali duboko u sebi znao je da griješi.

Upravo taj isti alkohol postaje rezultat obiteljske tragedije, a do samoga zločina dovodi bijeda u kojoj je živio Mika sa svojom obitelji. Da je nemilosrdno potrošio svu zaradu i ostavio obitelj da gladuje, saznajemo i od Lucije, Mikine žene: „Opet si nam lijepo učinio... Kako te nije boga strah i stid od ljudi? Opijaš se do nesvijesti, a mene i djecu puštaš da gladujemo u kući... I to bi ti čovjek nekako oprostio jer smo navikli na zlo, ali kad dođeš kući, onda nas još tučeš...“ (Novak, 2005:31-32). Mika je naime istukao svoje najmilije, najdraže dijete, malenu Evicu koja je od tih batina naposljetku umrla. Sve to dovodi Miku do apsolutnog psihičkog sloma i brojnih duševnih kriza. Iako se na kraju pokajao, zgrozio nad vlastitim činom, za Evicu je bilo prekasno, a u njemu je ostao tinjati gorak okus i saznanje da će morati živjeti s činjenicom kako je ubio vlastito dijete.

Mika je središnji lik pripovijetke *Iz velegradskog podzemlja*, pripadnik najnižeg društvenog sloja koji se gubi u očaju siromaštva. On kao takav shvaća svoje pogreške, ali je bez mogućnosti da nešto učini i promijeni. Sklon je alkoholu koji ionako zauzima prvo mjesto u njegovu životu, predstavlja mu jedinu utjehu, a zapravo ga samo dodatno uništava, i ne samo njega, već čitavu njegovu obitelj. Duboko u sebi, Mika bi volio svojoj obitelji omogućiti bolji i kvalitetniji život, ali društvo je nemilosrdno prema takvim ljudima kakav je on. Zbog svega toga, Mika propada i fizički i psihički, guši se u siromaštvu i tone do dna, a za sobom vuče svoju nevinu obitelj.

Ova je pripovijetka ispričana vrlo osjećajno i na realan način prikazuje glad, bijedu, siromaštvo i beznađe. Autor događaje izlaže retrospektivno te na taj način ulazi u psihu glavnoga lika. Ono što se može izdvojiti kao najpotresnije, ujedno su ključni segmenti djela. Riječ je Mikinoj borbi za posljednje ostatke ljudskoga dostojanstva, što je prožeto surovim nasiljem nad bespomoćnom obitelji, slika njegove slomljenosti u trenutku kada shvaća što je učinio te dirljivo suosjećanje Lucije, Mikine žene, koja, unatoč svim nedaćama i zlu koje se nadvilo nad njezinu obitelj, uspijeva pronaći snagu za razumijevanje i oprost.

Usko povezana tema obrađuje se i u noveli *Nezasitnost i bijeda*. Naime, ovdje Novak ponovno obrađuje socijalnu tematiku suprotstavljajući bogate i siromašne. Glavni su motivi glad, siromaštvo i bolest. U kontrast su postavljena dvojica mladića, učenika koji bi trebali nastaviti školovanje u Zagrebu. S jedne je strane Đuro Mudrovčić, siromašni mladić koji živi samo s majkom. Otac mu je umro. Đuro je vrlo inteligentan i uspješan učenik. Sve zadatke rješava s lakoćom i ponosno kući nosi svjedodžbu. S druge je strane majorov sin koji nema ni intelektualne sposobnosti, a ne pokazuje ni zanimanje za školu.

U nastavku djela saznaje se kako će općina raspisati natječaj za stipendiju. Đuro je uvjeren kako će on dobiti stipendiju zbog izvrsnog uspjeha, no majka ne dijeli njegovu ushićenost. Ona je itekako svjesna njihovoga statusa i financijskoga stanja.

Ovako ga je uza se prehranjivala, knjige, a gdjekad i po koji komad odijela, dobio bi u školi. Ali kako ona kad bude trebalo plaćati stan, hranu, knjige i odijelo – a čime? I nakon trudnih kombinacija izračuna da bi ipak, ako uskrati sebi ovo i ono, mogla mjesečno otkinuti kojih deset ili dvadeset forinta. Ah, neka mu ih, jer tko bi mu, zaboga, mogao uskratiti tu želju za naukom, kad u njoj živi sav. Samo da bude dosta! (Novak, 2005:83).

Ionako su jedva preživljavali, a nedobivanje stipendije bio je samo jedan udarac više. Stipendiju je dobio bogataš, majorov sin. Na taj su se način ostvarile majčine crne slutnje. Nad njih se nadvila tuga i bol zbog nepravde, ali nisu se nikome požalili. Znali su gdje im je mjesto, u čemu se vidi status siromašnih ljudi u odnosu na bogate.

Premda je stipendij bio raspisan za siromašna i dobra učenika ove općine, opet ga je dobio učenik koji nije bio ni siromašan ni dobar. Sinu udove pralje pripadahu oba pridjeva, pa mu vratiše molbu. – Pa mati se nije puno tužila na ovo. Siromašni i neuki puk ne poznaje svojih prava, pa će slegnuti ramenima kada mu ih mimoiđu, osobito s gospodske strane. A ni u javnost ne iznosi se rado ovakovo što; barem ne radi same stvari (svatko se boji zamjere!) nego najviše ako je bila posrijedi osobna ili politička mržnja (Novak, 2005:85).

Ipak, majka i sin su otišli u Zagreb, pronašli su smještaj koji je bio u katastrofalnome stanju, ali takav su si jedino mogli priuštiti. Stanodavka je ležala bolesna u krevetu, a majstor, koji je s njom živio, rekao je kako se nikada ne žali na bolove, a liječnici ne znaju što joj je. Nema izravnoga imenovanja bolesti, no po simptomima se zaključuje kako je riječ o tuberkulozi.

Bog zna, biće prsa. Iskašlje toga kroz dan i kroz noć, pogledajte kako to samo izgleda oko nje, ali ja ne znam! Da joj je sam bijes ušao u prsa, već ga je morala izbaciti! Bila su u to vrijeme tri liječnika, kucali je i metalni uho na prsa i na leđa, a ona se nikada nije tužila na boli u kostima, pa ništa! Čini se da nijesu nijedan mogli pogoditi bolest (Novak, 2005:87).

Đuro, a ni njegova majka nisu ni slutili o čemu se ovdje zapravo radi. Bili su u potpunosti u zabludi. Stanodavka je tako zarazila učenika koji je stanovao kod njih prije Đure, a kasnije je zarazila i samoga Đuru koji je pisao majci, hvaleći se uspjehom u školi, no prešutio joj je svoje stvarno zdravstveno stanje.

Već je dulje vremena što osjeća u svom tijelu nekakvu timornost i slabost, te bi češće morao i poleći, jer ga sjedenje ne bi nimalo odmaralo. Boli osobitih nije ćutio nigdje, tek pod ramenima i ispod ključanice bockalo bi ga nešto i sililo na suho kašljanje (Novak, 2005:91).

Majka je ubrzo shvatila da joj je sin bolestan i pokušavala mu je pomoći na sve načine. Mnogi su je savjetovali neka vodi sina u planine i na more, ali nitko se nije sjetio financijski joj pomoći kako bi mogla sa sinom otići na liječenje. Naposljetku je Đuru bolest toliko zahvatila da je umro. Đurina majka nije mogla sakriti shrvanost, tugu i bol na grobu svoga sina, dok je majorova supruga pokazala svu svoju surovost, hladnoću i nehumanost.

Žalost je to, velika žalost! – odvrati majorica klimajući glavom, a onda doda otmjenim, nazalnim tonom: – Ne smijete si opet utvarati da ona

bogzna koliko trpi. Ovakva ubogarija naučna je od ranih nogu na svako zlo, pa otvrdne i pretrpjet će vam svega. Valjda je to kod nas koja... (Novak, 2005:94).

Tuberkuloza je u ovome djelu ključni okidač ljudske nesreće. Povezana je za siromaštvo i siromahe, ali i društvenu nepravdu. Majorov je sin dobio stipendiju koja mu nije bila potrebna. Zbog toga je Đuro morao pronaći najjeftiniji smještaj. Stanodavka je također bila siromašna poput Đure i njegove majke, ali ujedno i bolesna. Svoju je bolest prenijela na učenika, Đurinog prethodnika, a kasnije i na samoga Đuru.

7. ZAKLJUČAK

Hrvatska se književnost 19. stoljeća ne može promatrati odvojeno od stanja u politici, ekonomiji, gospodarstvu te društvu općenito. Prije svega, Hrvatska je u to vrijeme bila podijeljena između austrijskoga i mađarskoga dijela uprave te je imala iznimno nizak stupanj odlučivanja o važnim pitanja razvoja društva, što se odrazilo i na niske gospodarske rezultate. Ukratko radi se o pretežito agrarnome i gospodarski nerazvijenom društvu. Književnost 19. stoljeća to stanje hrvatskoga društva vjerno reflektira, osobito realistička književnost stavljajući osobito naglasak i na nacionalno pitanje. O tome stalno čitamo u književnosti 19. stoljeća, posebno od Šenoe koji je svojim djelima ostavio detaljne analize ondašnjega hrvatskoga društva, a kasnije su tim putem nastavili Janko Jurković, Eugen Kumičić i Vjenceslav Novak kao pravi predstavnici realizma.

U ovome je radu naglasak upravo na realističnome prikazu stanja u društvu, odnosno, na prikazu tzv. običnoga čovjeka koji propada zbog društvene nepravde. Najveća propast očitovala se u neimaštini, siromaštvu, bilo duhovnom ili materijalnom. Siromaštvom se u književnosti prikazivalo istinsko siromaštvo u svakodnevnicu onoga doba. Spomenuti su pisci likove oblikovali na psihološki istančan način kako bi što snažnije djelovali na svoje čitatelje; možda čak i potaknuli ih na suosjećanje ili ljutnju te želju za borbom, za promjenom, za drugačijim društvom. Bili su jedni od rijetkih koji su realno promatrali stvarnu sliku društva i borili se za prave ljudske vrijednosti.

S obzirom na današnje stanje u hrvatskome društvu, možemo reći kako su ta djela i dalje vrlo važna jer služe kao svojevrsni podsjetnik, refleksija prošlih vremena koja jednako tako ukazuje na društvenu nepravdu koja je prisutna i danas. Ujedno i na današnjega čitatelja, kako nam se čini, snažno djeluju razvijajući osjećaj suosjećanja i razumijevanja za probleme pojedinca, odnosno, osobito ranjive društvene skupine kojoj pripada siromaštvom ugroženi dio društva.

8. LITERATURA

IZVORI:

- Jurković, J. (1994). *Odabrana proza*. Slavonica, Vinkovci.
- Kumičić, E. (1999). *Sirota*. Kašmir promet, Zagreb.
- Novak, V. (2005). *U glib...* Školska knjiga, Zagreb.
- Novak, V. (2005). *Iz velegradskog podzemlja*. Školska knjiga, Zagreb.
- Novak, V. (2005). *Nezasitnost i bijeda*. Katarina Zrinski, d.o.o., Varaždin.
- Šenoa, A. (2008). *Prosjak Luka*. Europapress holding, Zagreb.
- Šenoa, A. (2008). *Prijan Lovro*. Europapress holding, Zagreb.

KNJIGE:

- Barac, A. (1986). *O književnosti (izbor tekstova i uvodni esej Miroslava Šicela)*. Školska knjiga, Zagreb.
- Brešić, Vinko. (2015.) *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. ALFA d.d. Zagreb
- Frangeš, Ivo; Žmegač, Viktor. (1998.) *Hrvatska novela: interpretacije*. Školska knjiga. Zagreb.
- Goldstein, I. (2003). *Hrvatska povijest*. Novi liber, Zagreb.
- Gross, M., (1980). *O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća*. U: *Historijski zbornik*. Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb.
- Iveljić, I. (2007). *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Leykam International, Zagreb.
- Jelčić, Dubravko. (2002.) *Hrvatski književni romantizam*. Školska knjiga. Zagreb.
- Jelčić, Dubravko. (2004.) *Povijest hrvatske književnosti*. Naklada Pavičić. Zagreb.
- Lasić, Stanko. (1965.) *Roman Šenoina doba (1863. – 1881.)*. JAZU. Zagreb.
- Matanović, J. (1994). *Na tragu jednog novog čitanja Janka Jurkovića*. U: Jurković, J. *Odabrana proza*. Slavonica, Vinkovci.

- Merkler, Dunja. (1996.) *Hrvatski pripovjedači u doba realizma*. SysPrint. Zagreb.
- Nemeć, Krešimir. (1995.) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Znanje. Zagreb.
- Perić, I. (2002.) *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*. Dom i svijet, Zagreb.
- Prosperov Novak, S. (2003.) *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*. Golden marketing, Zagreb.
- Solar, M. (2005.) *Teorija književnosti*. Školska knjiga, Zagreb.
- Šenoa, A. (1996.) *Naša književnost*. U: *Hrvatski pripovjedači u doba realizma*. SysPrint, Zagreb.
- Šicel, Miroslav. (2005.) *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća: Knjiga II. Realizam*. Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb.
- Šicel, Miroslav. (1972.) *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Liber. Zagreb.

ČLANAK U ČASOPISU:

- Frangeš, I. (1997.) *August Šenoa: kodifikator moderne hrvatske proze sedamdesetih godina XIX. stoljeća: (Prijan Lovro kao paradigma)*. Croatica 27-45/46.

ČLANCI S MREŽNIH STRANICA:

- Dobrovšak, Lj. (2017.) *Kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz povijest s naglaskom na grad Varaždin*. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, No. 28.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=282406.
 Pristupljeno: 25. kolovoza 2020.

- Jeličić, D. (1979). *Dramatika Janka Jurkovića*. Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 6. No. 1. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=151610.
Pristupljeno: 25. kolovoza 2020.
- Stančić, N. (2005). *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=135>. Pristupljeno: 13. rujna 2020.
- Tot, M. *Realizam u europskim književnostima*. https://www.academia.edu/37729583/REALIZAM_U_EUROPSKIM_KNJIZEVNO_STIMA. Pristupljeno: 13. rujna 2020.

MREŽNI IZVORI:

- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20403>. Pristupljeno: 13. rujna 2020.
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=53304>. Pristupljeno: 13. rujna 2020.

9. SAŽETAK

U radu se obrađuje tema: *Siromaštvo kao tema hrvatske proze 19. stoljeća*. Naglasak se postavlja na analizu odabranih književnika i njihovih djela. Riječ je o Janku Jurkoviću i njegovu djelu *Pavao Čuturić*, Augustu Šenoi i djelima *Prijan Lovro*, *Prosjak Luka*, Eugenu Kumičiću s romanom *Sirota* te Vjenceslavu Novaku s djelima *U glib*, *Iz velegradskog podzemlja* i *Nezasitnost i bijeda*. U djelima su naglašeni nepravedni društveni odnosi koji pojedince dovode do tragičnoga završetka, a ujedno se ističe povezanost ekonomskih i nacionalno-identitetskih problema.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatska proza 19. stoljeća, realizam u hrvatskoj književnosti, tema siromaštva, Janko Jurković, August Šenoa, Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak

10. SUMMARY

The work is being dealt with under the theme: *Poverty as a theme of the 19th century croatian prose*. The focus shall be on the analysis of the selected authors and their works. It's about Janko Jurković and his literary work *Pavao Čturić*, August Šenoa with *Prijan Lovro*, *Prosjak Luka*, Eugen Kumičić with novel *Sirota* and Vjenceslav Novak with literary works *U glib*, *Iz velegradskog podzemlja* and *Nezasitnost i bijeda*. Mentioned literary works emphasize unjust social relations that lead individuals to a tragic end, and at the same time want to point out the importance of the Croatian name and identity.

KEY WORDS: Croatian prose of the 19th century, realism in Croatian literature, the theme of poverty, Janko Jurković, August Šenoa, Eugen Kumičić, Vjenceslav Novak